

Capreolus

TIJDSCHRIFT VOOR REEWILDBEHEER

16^e jaargang, nr. 64
winter 2009/2010

Lerend beheren!
Flexibel
populatiebeheer

Landschappelijke
veranderingen

Overijssel is mooi,
Overijssel is goed

Het DWHC roept
hulp in van
faunabeheerders

In Brussel zijn ze
wat vergeten

Colofon

Opggericht op 21 april 1951

Capreolus, Tijdschrift voor Reewildbeheer
van de Vereniging Het Reewild.
ISSN: 0929-1091
Verschijnt 4 x per jaar.

Redactie:
D.J. Buijtendorp - Eindredacteur
G.J. Spek - Redactielid
C.F. Schoon - Redactielid
R. Brouwer - Redactielid

Redactie ondersteuning:
Mw. J.A.M. Hendriks-Hueber - Fotomateriaal
J.M. Smit - Correspondent buitenlandse tijdschriften

Bestuur:

M. Greep	voorzitter (2008)
Mw. D. Rodrigo-Derksen	secretaris (2008)
H. Hoek	penningmeester (2008)
R. Borst	lid DB (2007)
W. Jolles	lid (2009)
H.J.H. Vieberink	lid (2005)
A. ten Oever	lid (2000)
H. Kemperman	lid (2009)
H. van der Meer	lid (2008)
P. Schulpen	lid (2008)
J.M. Seroo	lid (1985)
G.A. Schiller	lid (2002)
M. Gademans	lid (2009)

Adviseurs:
Mr P. van Schooten - Juridische zaken
Prof. Dr. J.L. van Haaften - Bioloog
G.J. Spek - Technisch adviseur

Secretariaat: Mw. D. Rodrigo-Derksen
Stoutenburglaan 8-B, 3836 PB Stoutenburg Noord
Tel.: 0342-45 02 06 E-mail: secretariaatvhr@hetnet.nl

Ledenadministratie en Penningmeester VHR: H. Hoek
Poortersdreef 10, 3824 DN Amersfoort. Tel.: 033-480 69 92
E-mail: penningmeester@reewild.nl

Website en Kenniscentrum: H. van der Wal, redactie
www.reewild.nl www.kenniscentrum-reeen.nl

Webshop: www.reewild.nl
E-mail: penningmeester@reewild.nl

Slijpplaatjes: G.J.M. Koenderink
Lhee 96, 7991 PK Dwingeloo. Tel.: 0521-59 73 56

Coördinator keurmeesters: J. Schoonderbeck
Meidoornstraat 16, 7497 MG Bentelo. Tel.: 0547-29 22 28

Vormgeving: Lenoirschuring, Amstelveen

Druk: Lenoirschuring, Amstelveen

Lithografie: Lenoirschuring, Amstelveen

Contributie: € 30,- per jaar

Bankrelatie: ABN - AMRO Bank
Rekeningnummer 49.70.37.440
t.n.v. Vereniging "Het Reewild" te Amersfoort.

'Capreolus' is het onafhankelijke orgaan van de Vereniging Het Reewild. De weergegeven meningen komen niet noodzakelijkerwijs overeen met die van het bestuur. De redactie behoudt zich het recht voor, elke reactie te korten of te redigeren.

Copy voor 'Capreolus' nr. 65: 8 februari 2010
zenden aan redactie van Capreolus:
Rijksstraatweg 46, 3631 AD Nieuwersluis
E-mail: djb.groen-grijs@planet.nl

Foto voorpagina: Jan Huttinga
Overname van artikelen is toegestaan
mits de bron wordt vermeld.

Inhoud

Terugblikken op 2009. Vooruitkijken naar 2010	3
Leren beheren! Flexibel populatiebeheer	5
Landschappelijke veranderingen	10
Overijssel is mooi, Overijssel is goed	16
Op jacht naar reeën	20
Gebruik van ons buitengebied bij sneeuw en ijs	26
Het Dutch Wildlife Health Centre roept hulp in van faunabeheerders	28
In Brussel zijn ze wat vergeten	30

Aanrijdingen met reeën blijven onze constante aandacht houden

Misschien heeft u zich de afgelopen jaren wel eens afgevraagd, "Wat doen ze daar bij die VHR". Geven ze alléén het blad Capreolus uit? Nee, zeker niet. Ik geef u een kijkje achter de schermen en laat u daarmee de vele activiteiten van het bestuur zien. Het jaar 2009 was een druk jaar, waarin veel is geïnitieerd en ook veel is gerealiseerd.

Aanrijdingen met reeën blijven onze constante aandacht houden. Over niet al te lange tijd zullen we bijna exact weten hoeveel reeën het slachtoffer worden van het verkeer, dit dankzij de digitale faunaregistratie. Nu weten we het nog niet. We denken dat het aantal doodgereden reeën schommelt tussen de zes- en negenduizend. Dat is veel. Dat vindt de VHR ook veel te veel. Daar willen we wat aan doen. Daarom hebben wij in april, tijdens de Algemene Ledenvergadering, een handig boekje gepresenteerd over het fenomeen van doodgereden dieren, valwild. In dit boekje wordt uitgebreide informatie gegeven over wat u mag en moet bij een aanrijding. Wat niet mag, hoe te handelen bij een aanrijding en hoe je een aanrijding kunt voorkomen staat er ook in.

Los van de financiële schade, landelijk wordt die geraamd op 6 à 9 miljoen euro, veroorzaken aanrijdingen veel ellende bij degene die het ree aanrijdt. Een aanrijding met een ree is een traumatische ervaring. Dit geldt natuurlijk helemaal voor het ree zelf. Als het 'geluk' heeft is het op slag dood. Helaas is dat vaak niet zo. Het vlucht nog weg en sterft ergens in de dekking een erbarmelijke dood. Dat is dierenleed en dat willen wij niet. Een team van specialisten is in een aantal regio's dag en nacht bezig om gewonde dieren op te sporen en indien nodig uit hun lijden te verlossen. Mooi werk, maar het dier is dan wel dood. De VHR vindt dat wegbeheerders meer maatregelen kunnen nemen om aanrijdingen te voorkomen. Wanneer automobilisten in het buitengebied langzamer gaan rijden, zeg 60 km/uur, scheelt dat enorm op het aantal aanrijdingen. Het beheer van reeën vraagt om flexibiliteit, je wilt maatregelen nemen daar waar het nodig is. De Provincie mag haar beleid, wat de VHR betreft, daar op aanpassen.

Beheer

Ook van u als vrijwillige uitvoerder om de stand te beperken, de jager, wordt een hoge mate van flexibiliteit gevraagd om het beleid uit te voeren. Daar moeten wij allemaal voor staan. En wij moeten het ook waar maken. Maatregelen zoals afschot worden niet voor niets genomen. Het is uw taak, de toegewezen aantallen ook daadwerkelijk waar te maken. Jagen op reeën maakt een onlosmakelijk deel uit van het beheer.

Het beheer van reeën is een serieuze zaak, het is ook een maatschappelijke zaak. De maatregelen voortkomende uit het beheer zijn net zo'n serieuze zaak. Het noodzakelijk afschot bijvoorbeeld dient verantwoord en op een weidelijke manier te gebeuren. Wij vinden dat als iemand een ree schiet, hij of zij moet weten waarom juist die ree en waarom juist daar. Dat heeft ook alles met beheer te maken.

Terugblikken op 2009

Foto: J. Hendriks

De VHR vindt dat de reeënbeheerders over tenminste een aantal vereisten moeten beschikken:

- kennis hebben van de biologie van het ree en zijn leefwijze
- kennis hebben van het beheer van reeën
- kennis en kunde bezitten van het bejagen van reeën

Cursus reeënbeheer VHR

De cursus reeënbeheer VHR draagt daaraan bij, al jaren overigens. Sinds september 2009 hebben alle regio-docenten besloten eenzelfde cursus te geven, verspreid over heel Nederland. Meer dan 135 reeënlieffhebbers hebben de nieuwe cursus al gevolgd. Met enthousiasme, mogen wij uit de reacties opmaken. Van deze cursisten hebben er 73 het erkende gecertificeerde examen Reeënbeheer VHR gehaald. De volgende cursussen staan gepland voor maart 2010. Via de website www.reewild.nl kunt u zich daarvoor opgeven.

Dichtheidsafhankelijkheid

Het aantal reeën in Nederland neemt nog steeds toe. Daar waar genoeg ruimte voor ze is, geeft dat geen problemen. Ontbreekt die ruimte, ontbreekt een goed leefgebied, dan kunnen problemen ontstaan. Soms grote problemen, zowel voor de mens als voor het ree. Het aantal aanrijdingen is afhankelijk van de reeëndichtheid in een gebied. Als het aantal verder zal toenemen, zal ook het aantal aanrijdingen met reeën toenemen.

Natuurlijk spelen er verschillende belangen bij het beheer van reeën. Dierenbeschermers bijvoorbeeld zullen meestal tegen iedere vorm van ingrijpen zijn. Grote terreineigenaren hebben weer andere belangen. De één vindt dat de zichtbaarheid van de reeën op haar terreinen mag toenemen en de ander acht een te grote dichtheid schadelijk voor de bosontwikkeling. Welk belang je ook nastreeft, het mag natuurlijk nooit ten koste gaan van het ree zelf. Reeën zijn er niet voor ons. Ze zijn er omdat ze bij ons in de buurt kunnen leven en zich daar ook kunnen voortplanten. Dat geeft ons een zorgplicht. De plicht om op een verantwoorde manier met ze samen te leven. Aanrijdingen en schade moeten we dus proberen te voorkomen.

Alles weten van de reeën

Als belangenvereniging van reeën willen wij alles van reeën in Nederland weten. Kennis wilt u altijd ergens vandaan halen.

Informatie en wetenswaardigheden vindt u op onze nieuw opgezette website www.kenniscentrumreeën.nl

Het verzamelen van gegevens is een aanzienlijk grotere opgave. Dat doe je niet alleen. Eind 2007 had ik een eerste gesprek met de KNJV om de mogelijkheid te bekijken om dit samen te organiseren. Vele van onze informatieleveranciers zijn immers ook lid van de KNJV.

Nu, twee jaar verder, gaat onze samenwerkingswens uitkomen. Inmiddels is de samenwerking uitgebreid met de NOJG, de Vereniging Wildbeheer Veluwe en de vereniging Het Edelhert. Ook hebben zeer positieve en vooral constructieve gesprekken plaatsgevonden met de FBE's van Brabant, Noord Nederland en Gelderland. Alle organisaties hebben een informatiebehoefte, ze willen dingen weten, ze moeten dingen weten. De informatiebehoefte is duidelijk, de informatieverzameling zullen we samen moeten organiseren. Alléén kunnen we het nooit.

Registratie

2010 wordt wat dat betreft een belangrijk jaar. In april willen we van start gaan met de informatie voor 'Beheer en Schadebestrijding', met als eerste de volledige digitale registratie van reeën, telgegevens, afschot, valwild, plaats, tijd en datum, reden, oorzaak, gezondheid, gewicht, etc. Daarvoor is natuurlijk uw volledige medewerking van groot belang. Het registratiesysteem is net zo belangrijk voor u als voor de organiserende partijen. Geloof mij, het registratiesysteem zal u veel werk besparen. U maakt een minimale investering in tijd, waar u heel veel voor terug krijgt. Uiteindelijk moet het de volledige faunaregistratie worden van Jacht, Beheer en Schadebestrijding, voor geheel Nederland. Het Faunadossier.

Zoals u hebt gelezen heeft uw bestuur beslist niet stil gezeten. Er is veel gerealiseerd en er is veel gezaaid. Het komende jaar zal er geogst worden.

Ik wens iedereen die de Vereniging Het Reewild een warm hart toedraagt, een voorspoedig en vooral gezond 2010.

Marien Greep
Voorzitter Vereniging Het Reewild

Lerend beheren!

FLEXIBEL POPULATIEBEHEER

Foto: H. Osinga

Het is zo jammer wanneer in Nederland een bijeenkomst wordt georganiseerd over grofwild, over het beheer van grofwild, het altijd gaat over: één, het wild zwijn; twee, het edelhert en dan misschien als laatste nog het ree. Dit maal ging het over flexibel populatiebeheer (geen generiek rigide beleid, maar maatwerk. Pak de problemen aan, daar waar ze zijn).

Plaats van handeling was het Aardhuis te Hoog Soeren in het midden van de Veluwe. Zoals ik al zei, jammer dat het alleen over het wild van de Veluwe ging. Maar leuk en goed dat beleidsmakers en uitvoerders met elkaar in discussie konden gaan. Hoewel die discussie ietwat tegenviel. Echt spetterend was het niet, de vonken vlogen er niet af. De organisatoren hadden wel het lef gehad om wat controversie in de dag te brengen. Marianne Thieme van de Partij voor de Dieren had toegezegd haar visie te geven over flexibel populatiebeheer. Ook van haar kant getuigt het van moed om je verhaal te houden voor mensen die zich vol overgave bezig houden met de uitvoering van populatiebeheer, de mensen met het geweer om het zomaar te zeggen. Helaas Marianne moest afzeggen, maar zij stuurde wel de nestor van het anti-populatiebeheer, partij-ideoloog Niko Koffeman, naar Hoog Soeren. Zijn kijk op de zaak heeft weinig bijgedragen aan de discussie. Ja, met oude retoriek red je het niet meer in onze veranderlijke maatschappij. Wel moet ik hem gelijk geven in de uitspraak dat je noodzakelijk afschot niet moet laten uitvoeren door de hoogstbiedende. Een andere uitspraak van hem dat je jagers, hobbyisten, moet uitsluiten van het beheer op grofwild omdat zij geen professionals

Foto: Eline Verwoerd

zijn, betekent dat Niko Koffeman er nog steeds niets van begrijpt of wil begrijpen. De retoriek zit hem danig in de weg.

In Otterloo hebben ze last van wilde zwijnen

Een echt eerlijk verhaal kwam van de heer A. Mijnhardt, voorzitter van de dorpsraad Otterloo. In Otterloo hebben ze

last van die wilde zwijnen. Hele rottes schuimen de tuinen af op zoek naar voedsel met het bekende gevolg dat je stevig aan de slag moet om je tuin weer enigszins te herstellen. Otterloo is gelukkig, elk wild zwijn mag dus geschoten worden. Maar wat de bewoners willen is dat er actief wordt beheerd net zoals dat bij de burens gebeurt. Als wij overlast melden, alleen al melden dat er dieren gesignaleerd zijn, duurt het veel te lang voor dat er actie komt. De schade is dan allang aangericht. Voetbalvelden worden omgeploegd en dat kost de gemeenschap een behoorlijk bedrag. Ook het kleine hondje van één van onze burens is verscheurd door een woest wild zwijn. Zo'n schade hakt er emotioneel goed in.

De twee aanwezige politici, Henk Jan Ormel, Tweede Kamerlid van het CDA en Harry Keereweer, gedeputeerde van de provincie Gelderland spraken zoals een politicus hoort te spreken. Geen felle uitspraken, de kool en de geit sparen. Ormel spreekt van een schijnbare natuurlijkheid in Nederland. Alles hebben we zelf gemaakt. Dat geeft de verplichting daar ook voor te zorgen. Voor vrij levende grote hoefdieren moeten we dus ook zorgen. "Laat dat doen door mensen die er verstand van hebben", zei hij. Dat zijn de uitvoerders, jagers, door de bank genomen ook. Maar meer kennis over de materie is altijd wenselijk. Begin met de cursus reeënbeheer van de VHR en ga dan door naar de cursus Grofwildbeheer van het IPC groene ruimte. Dat lijkt mij nu een goede zaak.

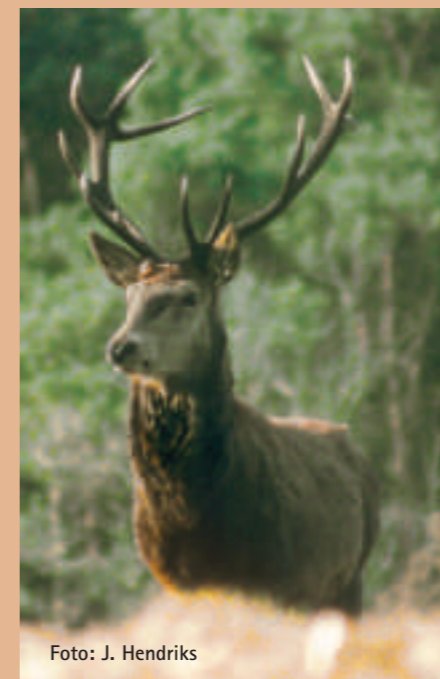

Foto: J. Hendriks

Foto: H. Osinga

Vooruitkijken naar 2010

Harry Keerweer heeft het meeste te maken met de uitvoering van het beheer van edelherten, damherten en wilde zwijnen. De belangen in de provincie zijn heel verschillend. "We staan een natuurlijk beheer voor. In grote natuurkernen kunnen misschien meer wilde zwijnen voorkomen dan in bosgebieden dicht tegen dorpen en steden aan. Kijk waar de verschillende belangen botsen en laat daarop een aangepast beheer los".

Wilco de Jong van het Veluws Bureau voor Toerisme benadrukte de schoonheid van de Veluwe en het succes daarvan op het toerisme. Steeds meer mensen zullen de Veluwe bezoeken en willen dan als het even kan ook genieten van het grote wild. Hij pleit voor een goed beheer dat rekening houdt met de belangen van de toerist en de accommodatieverschaffers. Houdt dus rekening met het economisch belang.

De eerste spreker was ons aller bekende Geert Groot Bruinderink van Alterra. Realiteitszin heeft bij Bruinderink toegeslagen. Maatwerk, een hoge mate van flexibiliteit, is het toverwoord. De ecologische draagkracht bijvoorbeeld kan prima als uitgangspunt gekozen worden voor grote eenheden natuur, zoals: de Oostvaardersplassen en het Nationaal Park

Veluwezoom. In de andere gebieden moet je de stand van het grofwild baseren op de maatschappelijke draagkracht, de resultante van alle maatschappelijke belangen. Die belangen zijn overal verschillend, ze veranderen ook constant, door voedselaanbod bijvoorbeeld. Monitor zorgvuldig wat er gebeurt en pas daarop de maatregelen aan. Lerend beheren noemt hij dat. En schuw daarbij niets, durf zaken bespreekbaar te maken. Als een populatie wilde zwijnen op de normale manier niet meer beheersbaar is te houden, dan zou je moeten kunnen denken aan de bewegingsjacht. Ook het gebruik van nachtzichtapparatuur en geluiddempers moet je kunnen overwegen. Als het nodig is uiteraard. Ook dat hoort bij lerend beheren. En nu het ree nog, dacht ik zo halverwege de dag. Geen woord is er over gezegd. Zijn er dan geen

problemen met reeën? Hoeven we voor reeën niet te zorgen. Hebben we rekening met die dieren te houden? Ik dacht het wel! Per saldo leveren overstekende reeën de meeste problemen op in het verkeer. Niet alleen op de Veluwe, maar in heel Nederland. Er is geen plek in Nederland dat niet door het ree bevolkt is. Het vreet bloembollen die niet van hem zijn, staat plotseling midden op straat, snoept je rozenstruik kaal, rent de verkeerde kant uit als een hond achter hem aan zit en staat hier en daar onder grote stress door de samenleving met andere hoefdieren. Ook die reeën hebben het recht op zorg, net zoals de edelherten en de wilde zwijnen van de Veluwe. Ook zij hebben recht op een flexibel populatiebeheer. Hoe dat uitstekend in de praktijk werkt staat in het artikel over het Landschap Overijssel. Daar is het lerend beheren de normaalste zaak van de wereld. Maatwerk, flexibiliteit!

Donald Buijndorp
Hoofredacteur

Foto: J. Huttinga

Foto: Eline Verwoerd

HEMKER & BEKKING

dé winkel voor dé buitenmens

baron®
COUNTRY

Het échte jagersleven begint met Baron!

Hemker & Bekking is dé winkel voor jagers en jachtopzichters die op zoek zijn naar kwaliteit in kleding en accessoires.

Bij H&B vindt u een grote collectie wind- en waterdichte kleding, schoenen, laarzen, tassen en optiek van de bekende merken.

Maak in één van de vier filialen uw keuze uit een zeer grote collectie, want het échte jagersleven begint natuurlijk bij ons.

Profiteer in de feestmaand óók van talloze leuke cadeauartikelen en prachtige geschenken.

TWELLO Nijverheidsstr. 5 Tel. 0571 276552
LEIMUIDEN Tuinderij 15-a Tel. 0172 506593

BEEK en DONK Brouwersstr. 25-a Tel. 0492 553460
STEENWIJK Woldmeentherand 11 Tel. 0521 521430

OPENINGSTIJDEN Di. t/m Vr. 10:00-18:00 uur Za. 10:00-17:00 uur
INTERNET www.hemker-bekking.nl Mail: twello@hemker-bekking.nl

NIEUWE CURSUS reeënbeheer VHR

De nieuwe cursus die in september jl. van start is gegaan was een groot succes. Docenten en cursisten zijn erg enthousiast over de nieuwe opzet. De cursus werd gegeven in Zuidlaren, Markelo, Vorden, Maarsbergen, Weert en Zevenbergen. In totaal hebben 134 cursisten de cursus met goed gevolg doorlopen en 94 van hen hebben deelgenomen aan het erkende gecertificeerde examen.

Door dit grote succes is besloten om in maart 2010 op dezelfde locaties weer de cursus Reeënbeheer VHR te organiseren. U kunt zich hiervoor nu al opgeven via onze website www.reewild.nl, pagina 'Cursus'.

De cursus is bedoeld voor iedereen die zijn kennis over reeën wil verbreden en meer wil leren over het beheer van reeën. Naast het beheer wordt ook het afschot uitgebreid behandeld. De cursus is ook bedoeld voor mensen die meer over reeën willen weten. De cursus is dus niet alleen voor jagers.

GROOT SUCCES VOOR IEDEREEN DIE MEER OVER REEËN WILLEN WETEN

De kosten voor deelname aan de cursus zijn € 150,00. Bij aanmelding ontvangt men het cursusboek, inclusief een DVD. In drie avonden worden alle onderdelen van het cursusboek door eigen docenten uitgebreid behandeld. Aan het einde van de cursus bestaat de mogelijkheid om vrijblijvend deel te nemen aan het erkende gecertificeerde examen. Het examen bevat een theoretisch en een praktisch onderdeel, de kosten bedragen € 75,00. Deelname aan het examen heeft als voorwaarde dat u een bewijs kunt overleggen waarin u kunt aantonen dat u de cursus Reeënbeheer VHR heeft gevolgd.

Sinds 1997 werden er door de verschillende regio's van de Vereniging Het Reewild cursussen gegeven. De verschillende docenten deden dat op hun eigen manier. Zo waren er zeker drie verschillende cursusboeken in het land in omloop en de tijdsduur van de basiscursus schommelde van 1 dag tot maximaal 7 dagdelen.

Na vele jaren is op initiatief van een aantal docenten het eindelijk zover gekomen dat we met één standaard cursusboek Reeënbeheer naar buiten kunnen treden. De nieuwe, enige echte, cursus Reeënbeheer bestaat dus uit drie dagdelen. Hij wordt gegeven onder auspiciën van de VHR en met docenten van de VHR. Het is een landelijke cursus die overal gelijk is. Iedere cursist krijgt een bewijs van deelname, maar de mogelijkheid bestaat om ook een gecertificeerd examen af te leggen via het IPC groene ruimte te Schaarsbergen.

Op de jaarvergadering van de Vereniging Het Reewild in april 2009, is het cursusboek (de basis is nog steeds van schrijver Dick Gussinklo) ten doop gehouden. De eerste reactie was meteen positief: inhoudelijk sterk, goede lay-out, mooie foto's en afbeeldingen en een goede DVD over het wel en wee van het ree. Met zo'n cursus kunnen we als Vereniging en docenten aan de slag.

De groep docenten, waarvan ondergetekende er een van is, werd gevraagd om al in september 2009 te starten met de

eerste cursussen, die dan meteen als een try-out gezien konden worden. Het heeft veel tijd en inspanning gekost om dit te realiseren, maar we zijn er in geslaagd en zijn gestart met ruim 150 deelnemers!

Ik heb het genoeg gehad om twee cursussen te mogen geven (regio Overijssel, te Markelo, 25 deelnemers en regio Zeeland - West Brabant en Zuid-Holland, te Zevenbergen, 23 deelnemers). Na tien jaar de oude stijl cursus te hebben gegeven (± 600 cursisten) is dit voor een docent ook weer een nieuwe start. In Overijssel bijvoorbeeld waren we gewend om met een bijlage te werken, een extra boek waar de getoonde 'les-sheets' van de 'Power Point' in waren opgenomen. Regio Utrecht startte als eerste met de nieuwe cursus en reageerde meteen, "we willen graag dat een deel van de sheets in een bijlage worden verwerkt". Die bijlage is een zinvolle aanvulling op de cursusmap, is mijn ervaring. We hebben dan ook met de grootste spoed een bijlage laten maken.

Foto: R. Peltzer

Mijn ervaringen als docent zijn, met de nieuwe opzet, goed te noemen. Eindelijk beschikken we over een goed cursusboek met een aanvullende bijlage en een perfecte 'Power-Point' presentatie, waar elke docent naar eigen interesse mee kan werken. Deelnemers tussen Markelo en Zevenbergen bleken nogal verschillend. Naar mijn idee heeft dat te maken met het feit dat Zevenbergen en omgeving behoort tot de nieuwe reegebieden. Het zuid westelijk deel van Nederland kent nog niet zolang reewild, de vragen en intensieve interesse lag hier dan ook hoog.

Een groot deel van de deelnemers gaat examen doen. Ook dat zal een ervaring worden. Een echt examen is iets wat we nog niet kennen. Oude stijl regio Overijssel bijvoorbeeld was een schietproef met een theoretisch deel van 25 multiple choice vragen. Nu is het officieel gecertificeerd en is het ook voor de docenten waarheid geworden of we aan de 'eindtermen' konden voldoen. Serieuze cursisten, kundige praktisch ingestelde docenten, een perfecte

cursusmap en toelichting zou borg moeten staan voor een hoog examenresultaat.

Op 19 en 20 November werden de examens gehouden op 'de Berkenhorst' te Elspeet.

Daaraan vooraf gaande hebben de docenten op 28 oktober hetzelfde examen gedaan.

Ik ben erg benieuwd naar de reacties en de resultaten. De Vereniging Het Reewild heeft

met de nieuwe cursus een gedegen opleiding, één waarop men trots mag zijn. Ik verwacht dat er jaarlijks voldoende instroom van nieuwe cursisten zal zijn.

De cursus is een prachtige aanvulling op het jachtexamen. Een ieder die bij reewild is betrokken zal er zijn voordeel mee kunnen doen. Dit geldt niet alleen voor reeënbeheerders, ook fotograferen, filmers en andere natuurbelangstellenden willen steeds meer weten over reeën en het gedrag van reeën.

Als docent heb ik de eerste twee cursussen met veel plezier gegeven en hoop nog vele cursisten in de toekomst te mogen opleiden.

Jan Brinkman

Docent van de Vereniging het Reewild Cursus Reeënbeheer.

Van Basiscursus Reewild (regionaal) tot opleiding Reeënbeheer VHR (landelijk)

Landschappelijke veranderingen

een
toename
van wegen

versus Verkeersveiligheid

Zoals in het vorige artikel over landschappelijke veranderingen (Capreolus nr. 63) staat, gaat het goed met reeën in Nederland. Zo goed zelfs dat we hier en daar tegen problemen aanlopen. Met name de verkeersveiligheid, de verdichting van het wegennet en het toegenomen aantal reeën staan op gespannen voet met elkaar. Dat verkeersveiligheid en grote concentraties dieren zich niet goed met elkaar verdragen is al langer bekend, maar wat staat ons eigenlijk ter beschikking als we de verkeersveiligheid ook bij grote concentraties nog enigszins willen garanderen? Ik hoor het u al zeggen: afschot! Ik help u uit de droom. Afschot alleen is niet voldoende! Daarmee krijg je die garantie niet. Om de verkeersveiligheid met wild in een druk landje als Nederland te verhogen zal er meer gedaan moeten worden.

In principe kunnen we eventuele verkeersveiligheidsbevorderende maatregelen onderverdelen in een vijftal categorieën:

1. Verlagen van de verkeerssnelheid
2. Afschermen
3. Afschrikking
4. Attenderen van de weggebruiker
5. Aanpassingen aan de infrastructuur zelf

Door Rik Schoon

Verlagen van de verkeerssnelheid

Allereerst de optie van het verlagen van de verkeerssnelheid. In mijn optiek de meest efficiënte van alle vijf de categorieën. Bij lagere snelheden merken mens en dier elkaar eerder op dan bij hoge snelheden. Dit gaat zeker op voor het ree, dat vaak in de dekking afwacht en pas oversteeft als het naderende voertuig al te dicht is genaderd. Nu hoeft een verlaging van de plaatselijke snelheid niet permanent te zijn, want soms is het voldoende om alleen in de 'spits' tijden de snelheid tijdelijk te verlagen. De meeste aanrijdingen met het ree blijken namelijk in de schemerperiode plaatst te vinden. Dus 's nachts en overdag hoeft die snelheid niet naar beneden.

De snelheid van voertuigen kan op een flink aantal manieren naar beneden worden gebracht; de breedte van een weg kan worden aangepast (des te smaller de weg, des te langzamer zal men over het algemeen gaan rijden), er kunnen drempels worden aangelegd (en echt, ik heb net zo'n hekel aan die dingen als u, maar ze werken wel...), regelmatige controle door de politie, etc. etc.

Afschermen

Vaak worden reeën op dezelfde plek aangereden. Op die plekken, en op plekken waarvan bij voorbaat al vaststaat dat het plekken zijn met een verhoogd risico op aanrijdingen, kan hekwerk

worden geplaatst. Dergelijk hekwerken zijn effectief maar, toegegeven, ook kostbaar en/of landschapontsierend. Bedenk daarbij wel dat het eindpunt van een hekwerk (daar waar het hekwerk ophoudt) gevaarlijke punten zijn. Veel dieren gaan langs het hekwerk lopen om daar op het eindpunt alsnog omheen te lopen. Zorg dus dat die eindpunten veilig 'eindigen' tegen een andere hoge structuur. Over het algemeen geldt dat een hekwerk zo'n 500 meter lang moet zijn om effectief het wild te kunnen keren. Voor reeën geldt een minimumhoogte van 1.85 m, liever nog een slag hoger. Overigens, let daarbij ook goed op de aansluiting van het hek met de grond. Reeën gaan namelijk liever onder een hek door, dan er over heen. Zorg dus niet alleen dat het hekwerk hoog genoeg is, maar ook diep genoeg. Het moet goed aansluiten op de bodem.

Ook kan een dwangwissel worden gecreëerd; dit is een hekwerk waar op strategische punten het reewildwerende hekwerk is verlaagd, zodat het ree daar kan wisselen. Op die plekken moet zowel het ree als ook de weggebruiker

uiteraard een goed overzicht hebben, zodat ze elkaar vroegtijdig zullen bemerken. Een dwangwissel wordt over het algemeen ook voorzien van waarschuwingssborden.

Een waarschuwing is ook bij hekwerken op z'n plaats: zorg dat als het ree onverhoopt aan de verkeerde kant van het hekwerk terechtkomt, dat deze weer snel en makkelijk aan de goede kant kan komen! Doe je dat niet, dan heb je het ree als het ware in een fuik gevangen van waaruit het niet meer kan ontsnappen en alsnog als verkeersslachtoffer zal eindigen. Zorg dus voor een makkelijke overstap de goede kant op!

Daarnaast bestaat ook de mogelijkheid van het aanbrengen van schrikdraadafasteringen. Deze zijn echter in onderhoud en aanschaf zo mogelijk nog duurder dan het toch al prijzige hekwerk.

Afschrikking

Om reeën van de wegvakken af te houden zijn er in de loop der tijden heel veel creatieve oplossingen bedacht: wildspiegels en -reflectoren, geurschermen, en zelfs 'geluidschermen'.

Wildspiegels en -reflectoren

We kennen ze allemaal: de driehoekige stukjes glimmend metaal op wegbermpaaltjes, de rood met witte reflectoren, de 'wiebelende' reflectoren die worden opgehangen aan paaltjes, vernuftig geslepen reflectoren van de bekende kristal- en optiekfabrikant uit Oostenrijk, en wat al niet meer dat glimt, spiegelt en beweegt.

Foto: R. Peltzer

Langjarig onderzoek heeft echter aangetoond dat dergelijke maatregelen op korte termijn effectief lijken, maar dat de effectiviteit op lange termijn tot op heden niet kan worden aangetoond. Het lijkt er sterk op dat het niet zozeer het ree is dat op deze wildreflectoren reageert, maar de weggebruiker zelf. Het plotseling verschijnen van rode reflectoren op wegvakken lijkt de automobilist onbewust tot een voorzichtiger rijden te nopen. Totdat die er kennelijk aan gewend is, en vervolgens weer net zo hard rijdt als voorheen....

Geurschermen

Voor geurschermen geldt eigenlijk iets dergelijks. Het is aangetoond dat dit de meeste dieren (jazeker, niet allemaal!) tijdelijk van de weg houden. De combinatie van geuren die er in een dergelijk geurscherm zitten verstopt, wekken in eerste instantie behoorlijk wat achterdocht en wellicht angst op bij het ree. Echter, na een tweetal weken lijkt het geurscherm zijn effectiviteit goeddeels weer verloren te hebben, ondanks dat het herhaaldelijk wordt aangebracht. Reeën leren heel snel dat die geur er weliswaar is, maar dat de veiligheid niet in het geding is. Hetzelfde geldt overigens ook voor het door sommigen ooit gepromote strooien van mensenhaar.

Attenderen van de weggebruiker

Deze categorie bestaat uit alle activiteiten en maatregelen die gericht zijn op het attenderen van de weggebruikers.

Bebording

De bekendste voorziening die in deze categorie valt is het plaatsten van de borden waarop gewaarschuwd wordt voor overstekend wild; het springende hert op een witte ondergrond in een roodgerande driehoek. Voor dit soort voorzieningen geldt echter dat als ze ondoordacht veelvuldig worden gebruikt, de weggebruiker er snel aan

went en deze even zo snel negeert. Overbodig dus? Nee, dat zeg ik helemaal niet. Wel zouden wegbeheerders wat beter na kunnen denken over de plaatsing en hoeveelheid van deze borden op een wegvak. Meer is namelijk niet altijd beter!

Automatische waarschuwings-systemen

Een hele nieuwe categorie van voorzieningen bestaat uit het plaatsen van waarschuwingsborden die pas worden

Foto: R. Peltzer

geactiveerd als er daadwerkelijk dieren in de buurt van de weg lopen. Ik heb ooit een praktijkdemonstratie gezien van deze borden, en opvallend was hoe snel het verkeer in de remmen 'klom' en fiks snelheid minderde bij het plotseling activeren van de gebruikte matrix-bebording. Overigens geldt voor deze voorziening wel dat er een combinatie moet worden gemaakt van dit soort actieve bebording en een dwangwissel. Het is voor dit soort bebording namelijk zaak dat het wild nabij de door het bord gebruikte detector de weg over wil/kan.

Aanpassen van de wegbermen

Helaas zijn wegbermen vaak een walhalla voor het ree: volop voedsel (en dat vroeger dan in het veld zelf), vaak ook dekking in de vorm van hoge of door-

geschoten vegetatie, en mineralen uit afdekgrond en/of het strooizout dat zich langs de kanten ophoopt. Allemaal redenen waarom het ree in bepaalde tijden van het jaar vaker op de wegberm vertoeft.

Toch kan bij de aanleg en het beheer van wegen rekening worden gehouden met het voorkomen van aanrijdingen met wild. Zorg bijvoorbeeld bij de aanleg dat bermen open en overzichtelijk zijn, zodat wild en weggebruiker elkaar vroegtijdig kunnen opmerken. Bovendien hoeven wegbermen niet met overdadig rijke grondmengsels te worden afgedekt of ingezaaid met voor het wild aantrekkelijke gewassen. Zaken waardoor de wegbermen minder aantrekkelijk worden voor het wild in het algemeen en het ree in het bijzonder.

En afschot dan?

Speelt afschot dan helemaal geen rol bij het waarborgen van een goede verkeersveiligheid? Ja, natuurlijk wel. Afschot kan bijvoorbeeld zorgen voor een lagere dichtheid aan dieren langs de weg omdat enerzijds de stand direct wordt beïnvloed, maar anderzijds ook omdat bij een slim (zwaartepuntbejaging) toegepast afschotbeleid het ree de weg gaat mijden omdat het heeft geleerd dat het daar gevaarlijker is dan elders in het terrein.

Het is de combinatie van maatregelen die ertoe doet

Uiteindelijk is geen van bovengenoemde maatregelen op zich voldoende om de verkeersveiligheid te borgen; het is met name de combinatie van verschillende maatregelen die een zo groot mogelijke verkeersveiligheid garandeert. Hekwerken kunnen stuk gaan (sterker nog: ze gaan stuk, de vraag is alleen waar, wanneer en hoe), waardoor het ree weer op de weg kan komen. Afschrikking verliest z'n kracht doordat zowel het ree als ook de weggebruiker er aan went. Attenderen werkt zolang er maar zo nu en dan wél wat gebeurt; zou er nooit wat gebeuren dan let geen weggebruiker meer op de bebording. Pas als bovengenoemde maatregelen op een slimme manier worden gecombineerd, geldt dat de verkeersveiligheid op een zo hoog mogelijk niveau wordt gegarandeerd. Voor beide weggebruikers: zowel voor mens als dier!

Foto: J. Hendriks

Eelerwoude werkt met passie

aan een mooier
en groener Nederland

Flora en fauna in het vizier

Onze specialisten ecologie, ruimtelijke ontwikkeling en civieltechniek, landschapsontwerpers en rentmeesters werken gedreven aan versterking van natuur en landschap. Samen met u komen we tot praktische, creatieve en effectieve oplossingen. We maken integrale plannen voor ontsnippering, verichten onderzoek naar doelsoorten en nut & noodzaak van voorzieningen, en maken inrichtingsplannen voor ecopassages en faunatunnels.

We zijn goed thuis in natuurwetgeving. We voeren vele natuurtoetsen en habitattoetsen uit. Inventariseren daarvoor beschermde flora en fauna, maken ecologische effectenbeoordelingen en geven adviezen voor mitigerende maatregelen. Ook verzorgen en begeleiden we aanvragen voor ontheffingen of vergunningen. We stellen beheerplannen voor Natura2000-gebieden op. Ook actualiseren we faunabeheerplannen.

Op het gebied van ontwikkelingen werken we aan landschappelijke en ecologische inpassing van infrastructuur en beheer- en inrichtingsplannen voor bos, natuur, water en stedelijk groen. Ook verzorgen we subsidieaanvragen, bestekken, directievoering en toezicht op de uitvoering.

Neem contact met ons op voor een vrijblijvend gesprek.

kleurt het landelijk gebied

www.eelerwoude.nl

26 februari 2010 Terugkomdag opleiding Grofwildbeheer

Vele deelnemers hebben genoten van de praktische informatie en de persoonlijke sfeer van de opleiding Grofwildbeheer. Velen van hen hebben gevraagd naar een vervolg om op de hoogte te blijven en om contact te houden met andere deelnemers. Graag wil IPC groene ruimte aan die wens tegemoet komen en organiseert daarom de

1e Terugkomdag Grofwildbeheer met als thema 'het Edelhert'

De terugkomdag wordt georganiseerd in een bijzondere grofwildlocatie en start om 14.00 uur. Na een inhoudelijk programma over het thema 'het edelhert' sluiten we af met een ontspannen borrel en 'grofwild buffet'.

Wilt u uw praktische kennis van grofwildbeheer uitbreiden en andere oud deelnemers (opnieuw) ontmoeten, noteer dan 26 februari 2010 in uw agenda. Wilt u, als oud cursist, zeker zijn van een plaats? Dan kunt u nu al een optie nemen door een mail te sturen naar: h.spek@ipcgroen.nl.

Met vriendelijke groet,

IPC groene ruimte

P.S. U kunt op 26 februari als eerste tegen gereduceerd tarief onze nieuwe unieke uitgave over herkenning, beheer en gedrag van Edelherten aanschaffen.

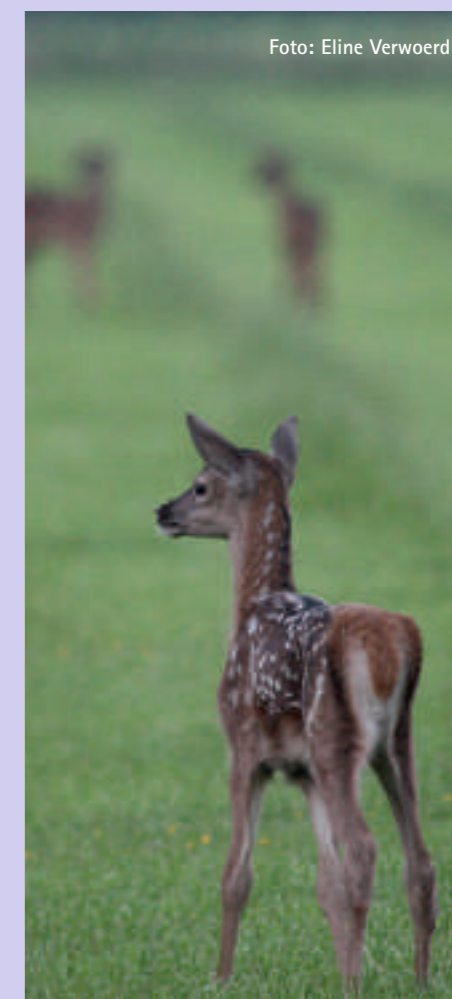

Foto: Eline Verwoerd

Op uitnodiging van het nieuwe bestuur van de regio Zeeland, vond de jaarlijkse bestuurdersdag van de Vereniging Het Reewild dit jaar plaats op Schouwen. Ondanks een ietwat tegenvallende opkomst, was het een leerzame en aangename dag, waarbij onze Zeeuwse (en

afgesloten met een interessante rondleiding door de bedrijfsleider, gastheer Johan van de Velde.

Uiteraard hoort bij een bezoek aan Zeeland een bezichtiging van de waterwerken. Deze keer is een bezoek gebracht aan het recent

Meest opvallende conclusie van deze dag mag toch worden genoemd dat vele regio's te goeder trouw bezig zijn wielen uit te vinden, die in andere regio's al lang uitgevonden zijn en volop in de praktijk gebruikt zijn. Dat veel bestuurders niet of nauwelijks op

BESTUURDERSDAG VHR 2009

Zuid-Hollandse) collega's kosten noch moeite gespaard hadden om het selecte gezelschap kennis te laten maken met enkele unieke, niet alledaagse activiteiten.

De ontvangst vond om 09.45 uur plaats bij de Wijnhoeve De Kleine Schorre in Dreischor. Het eerste programma onderdeel was een bezoek aan het voorlichtingscentrum de Boswachterij Westerschouwen van SBB, waar we verwelkomd werden door Dirk Fluit, terreinbeheerder, met Zeeuwse Bolussen en Zeeuws weer.

Na een korte uitleg van het beheer op Schouwen, met name gericht op het daar inmiddels overvloedig aanwezige damwild, werd het bezoek afgesloten met een sportieve wandeling door het terrein.

Vermoeid van de wandeling door de Zeeuwse duinen, werd daarna de lunch gebruikt op de Wijnhoeve,

geopende en uitgebreide Watersnoodmuseum te Ouwerkerk.

Tussen de bedrijven door en bij het afsluitende diner (Zeeuwse mosselen met Zeeuwse witte wijn), is er uiteraard veel gesproken over reeën. Over de problemen waar men in Zeeland tegen aanloopt en hoe dat zich verhoudt tot de problemen in andere regio's. Van elkaar kun je een boel leren.

Vakmanschap voor veiligheid van mens en dier
...al ruim 35 jaar!

Arfman Hekwerk B.V.
Ondernemersweg 15
7451 PK Holten
Tel 0548 36 29 48
Fax 0548 36 50 42
Internet www.arfman.nl
E-mail info@arfman.nl

Uw specialist in:

- Landschappelijke afrasteringen
- Kleinwild- c.q. dassentunnels en grofwildtunnels
- Inrichting van begrazingsprojecten
- Wild- en veeroosters
- Industriële en paneelhekwerken
- Rasterplannen en bestekken
- Verkoop van afrasteringsmateriaal
- Dealer van producten ter voorkoming van fauna-verkeersslachtoffers, zoals wildreflectoren (WEGU), Duftzaun en Kitzrettung (Hagopur)

de hoogte zijn van de activiteiten van andere regio's is jammer. Dit gemis wordt gelukkig teniet gedaan op het moment dat bestuursleden elkaar treffen en inspiratie en goede ideeën opdoen voor de toekomst. Hoewel het programma in het teken stond van damwild, water en wijn is de bestuurdersdag op Schouwen zeer inspirerend. Het is het ree dat ons samenbrengt, dat motiveert. Het zal voor de regio die in 2010 de bestuurdersdag organiseert niet eenvoudig zijn de sfeer te overtreffen.

Hans Hoek

Wildfotografie Andy van Ommeren

- Edelwild
- Zwartwild
- Damwild
- Reewild
- Kleinwild
- Moeflons

Expositie:

Natuurcentrum Veluwe
Groot Ginkelseweg 2, 6718 SL Ede
Businesspark Stein 301, 6181 MC Stein-Elsloo

Tel. 046 - 436 05 34

www.andyvanommeren.nl

Overijssel is mooi, Overijssel is goed. Hoe het 'Landschap' daar in stuurt

Het is altijd om stink jaloers op te zijn. Natuurbeschermingsorganisaties hebben hun hoofdkantoor altijd op de mooiste plekjes van Nederland, in geweldige landhuizen of kastelen op schitterende landgoederen. Zo ook het Landschap Overijssel. Het zei ze gegund. Ze doen goed werk. Werk waar de natuur wat aan heeft, werk waar de fauna wat aan heeft. Serieus werk dus! Het primaire doel van het Landschap Overijssel is het behouden van wat er is aan natuur en aan cultuurhistorie. En als het even kan en de budgetten dat toelaten wordt er natuur bijgemaakt en oude cultuur veilig gesteld. Verloren gegane mooie oude elementen uit het landschap herstellen, om het zomaar te zeggen. Want er is een boel verloren gegaan. Ook in Overijssel heeft het ruilverkavelingsmonster toegeslagen. Kilometers houtwal en singels zijn door dragline en motorzaag ten onder gegaan. Jammer en doodzonde. Of het nu het landschap in Twente, Salland of de Kop van Overijssel betreft, het Overijsselse landschap blijft schitterend. Elk heeft zijn eigen karakter, elk heeft zijn eigen charme. En elk verdiend bescherming en onze aandacht. Daar staat het Landschap voor.

Het 'Landschap', boeren en buitenlui zorgen samen voor beheer van landschapselementen

Uw achtertuin is groter dan u denkt, zo citeert Gerrit Pastink, afdelingshoofd natuurterreinen, de reclamische slagzin van het Landschap. En die achtertuin is echt groot. In eigen beheer heeft het Landschap 5.200 ha. En verder adviseert het Landschap particulieren, lokale overheden en organisaties over herstel en beheer van landschap en landschapselementen. Iedereen namelijk die in het buitengebied woont en een beetje grond heeft, levert een belangrijke bijdrage aan de kwaliteit van het landschap. Zo loopt er een mooi project voor groene en blauwe diensten waar boeren en buitenlui reële vergoedingen geboden krijgen voor het beheer van landschapselementen. "Ons werkterrein is dus ietsje meer dan alleen de eigen terreinen. We kijken naar de omgeving, we staan niet met onze rug tegen het hek en kijken naar binnen toe. In het geheel niet. Willen we het landschap van Overijssel behouden, de cultuurhistorische waarden veilig stellen, dan is samenwerking met diverse partijen aan de orde. Gelukkig gaat dat ook goed, uitstekend zelfs".

Die arrogantie van vroeger, "alleen wij natuurbeschermers zijn in staat om terreinen te beheren en om iets zinnigs te zeggen over het buitengebied. Die tijd is voorbij. Veel meer partijen opereren op de natuur- en cultuurmarkt, kundige partijen. Dat betekent praten op een goed niveau. Bij het Landschap mogen wij ons gelukkig prijzen met uitstekende medewerkers. De kwaliteit van onze mensen is groot en hun opleidingsniveau is hoog. Terreinbeheerders creëren hun eigen netwerk in de gebieden waarvoor zij verantwoordelijk zijn. Dat werkt goed, er is duidelijkheid over de belangen. En er is duidelijkheid over de doelstellingen. Wat willen we bereiken en binnen welke tijd. Overijssel is ons dierbaar. Alles in Overijssel, de mensen, het water, de natuur, de cultuur, de flora en de fauna."

Overijssel, reeënland

In die fauna neemt het ree toch wel een belangrijke plaats in. Overijssel is bij uitstek een reeënland. Veel coulissen landschap, gevarieerd en rijk aan voedsel. Het wordt steeds beter en meer. Het ree is hier altijd geweest en zal tot in eeuwigheid hier ook blijven. Mits je zorg voor die dieren hebt, mits je ze wenst te beheren en dat ook doet.

Van het mooie werk voor het landschap van Overijssel profiteert iedereen en alles. De mens krijgt zijn gezonde leefomgeving terug en weet zich weer thuis in de cultuurhistorie van weleer. "Zo moet je weten dat de bevolking van het platte-

Foto: Bas Worm

land, het buitengebied, de laatste jaren aanzienlijk is toegenomen. Onderzoek heeft aangetoond dat dit komt door vele activiteiten van landschapsinrichting. De mens, dat staat buiten kijf, is de directe voordeelhebber van het buitengebied-beleid en dus ook van ons werk. Het ree geniet er ook van en hoe. Het gaat hartstikke goed met die dieren. We zorgen ook goed voor ze, we beheren ze als wij vinden dat je ze moet beheren".

Meer groen, meer dekking, meer rust en meer eten

De gevolgen van landschaprenovatie hebben een direct effect op de habitat van het ree.

Er zijn veel nieuwe EHS gebieden aangevoerd, waardoor er veel verandert door landschappelijke beplanting met een gunstig effect op voedsel, rust en dekking. Er is veel gedaan aan natuurontwikkeling, percelen zijn verruigd. Kilometers singel zijn hersteld. Bomenrijen zijn weer houtwallen geworden, goed voor het ree en geweldig voor het landschap. In strakke graslanden zijn struwelen aangelegd.

"Bosbouw volgens het oude regiem (productie) doen wij bijna niet. In de bossen vind je nu dus ondergroei van eiken bijvoorbeeld. Braam zien we weer overal. Er is in de afgelopen decennia meer groen bij gekomen. Dus, ja zo is er meer dekking,

meer rust en vooral meer eten gekomen voor de reeën. Daar varen ze wel bij. En het landschap van Overijssel wordt er ook zeker niet slechter van".

Beheer is uitvoering geven aan een goede samenleving met reeën

Al vrij vroeg is het Landschap gestart met het beheer van reeën. Vanaf 1980 is een start gemaakt met het verplicht tellen van reeën, uiteraard in de gebieden waar het Landschap het beheer over heeft. De telhistorie, consequent op dezelfde manier, is nu dus bijna dertig jaar oud. Dat is waardevol, op de cijferreeksen kun je statistiek loslaten, je kunt steeds betere berekeningen maken en ook voorspellingen doen gebaseerd op die telgegevens.

Met nadruk gaat het bij het Landschap om het beheer van die mooie reeën. Jacht maakt daar een onderdeel van uit. Iedereen – elke terreineigenaar, of dat nu een organisatie is of een particulier – mag zijn eigen invulling aan het beheer

van reeën geven en moet daar natuurlijk ook de verantwoording voor nemen. "De situatie bij ons op de Lemelerberg bijvoorbeeld is heel anders dan in de Kop van Overijssel of in Salland. Verschillen mogen er zijn. Gelukkig is dat nu geregeld in het FBE-plan van Overijssel.

De rigide regel van weleer 'we accepteren 10 reeën per 100 ha' is achterhaald. Hij werkt ook niet. Voor het ene gebied is het 5 of 7 of 10 per 100 ha. Soms ook wel 20 of meer per 100 ha. Als het gebied het toelaat, kun je niet uit de voeten met een rigide regelgeving. Flexibiliteit in het beheer, noem het maatwerk, is dan eerder aan te bevelen. Dat doet het Landschap dan ook".

Ondanks de toename van reeën in Overijssel is het aantal verkeersslachtoffers teruggelopen

"Zes jaar geleden in het eerste FBE-plan, gaven de tellingen van reeën een aantal voor Overijssel van 8.500 stuks en daarmee was dan het gewenste aantal bepaald. Het aantal getelde reeën (de stand) voor het nieuwe FBE-plan bleek 10.500 te zijn. Meer reeën dus! Betekent dit dan dat we het in Overijssel niet goed gedaan hebben? Dat we de stand hebben laten oplopen, dat we te weinig maatregelen, zoals afschot hebben genomen? Nee, vast niet! In dertig jaar zijn de terreinen in positieve zin veranderd. Meer eten, meer reeën. De terreinen kunnen dus meer hebben. Daarbij komt nog dat het aantal verkeersslachtoffers onder reeën in de afgelopen jaren is teruggelopen.

"Een flexibel beleid en een flexibel beheer is wat het Landschap voorstaat. 'Tailor made', want elk terrein is anders. Soms betekent dat het nemen van onconventionele maatregelen. Maatregelen die je als terrein behorende organisatie (TBO) eigenlijk niet zou nemen. Een voorbeeld. Er kwamen problemen met verkeersongelukken in een gebied dat ligt tussen de Lemelerberg en de landbouwgronden van Archem. Reeën trokken massaal op de rogge aldaar, met alle gevolgen van dien. Ellendige ongevallen, schade en veel leed. Dat wil je niet, dus daar ga je wat aan doen, daar laat je beheer op los. Op de Lemelerberg is het Landschap toen voerakkers gaan aanleggen met rogge er op.

Voerakkers is een vies woord bij TBO's. Het werkte, het aantal slachtoffers is ruim teruggedrongen. Je moet het wel durven om zo'n maatregel te nemen. Als je het kunt verantwoorden en de effecten dragen bij aan het halen van de gestelde

Foto: Bas Worm

doelen, dan moet je het doen. Noem het maar een maatregel voortkomende uit het flexibele beheer".

Recreatie betekent medegebruik van je terreinen, speel daar op in

Het Landschap Overijssel spreekt over het beleven van de natuur, over het beleven van het landschap, over het beleven van de cultuur. Dat wringt wel eens met recreatie. De recreant in algemene zin heeft meer vrije tijd gekregen en maakt dien ten gevolge meer gebruik van je buitengebieden. Hij is ook mondiger, weet wat mag en niet mag en zal dit altijd proberen iets op te rekken. Dat weet je en daar heb je rekening mee te houden. Zo ontcom je er niet aan om mountainbikers iets te bieden, ook al weet je dat het een ramp voor de rust in het gebied kan zijn. Zonering is een goed middel om te verwachten problemen binnen acceptabele marges te houden. En overigens is het ook zo dat de natuur en de dieren die daar in leven heel veel kunnen hebben. Je moet goed kijken naar de dreiging die

van recreatie en de effecten van recreatie uitgaat. Vaak vallen die best wel mee.

De toekomst ziet er goed uit voor Overijssel. Het landschap wordt mooier en mooier (Jaap Dirkmaat zal er blij mee

zijn, zie nummer 63 van Capreolus). De biodiversiteit neemt toe, de aantallen reeën nemen toe en het land kan dat kennelijk aan. Immigratie en emigratie van dieren worden bevorderd door het bouwen van ecoducten. De EHS heeft zijn positieve effecten. De bewoners voelen zich er prettig. Met het toerisme gaat het goed. De recreant is tevreden.

Alléén kan het Landschap Overijssel het niet voor elkaar krijgen. Maar met z'n allen lukt dat wel. Samenwerking, zoals overal, is het toverwoord. Door samenwerking ga je doelstellingen realiseren. En die samenwerking is goed, dat is al gezegd. Daarbinnen is de kracht van de betrokken mensen bepalend. Het is hun drijfveer, hun kennis, hun energie die de zaken voor elkaar brengen. Het was mij een aangenaam genoegen te praten met Gerrit Pastink en Evert Dijk van het Landschap Overijssel.

DE PASSIE van een natuurfilmer

Daar zit ik dan: muisstil, op vaste plekken die aangewezen zijn door Jan Brinkman, faunabeheerder van Natuurmonumenten op landgoed Hackfort in Vorden. Uitkijkend over een weiland vanuit de omringende bosrand, in een leefgebied van reeën en uitgedost met aangepaste donkere kleding, achter een camouflagenet op een klein krukje.

Maar niet met het jachtgeweer, doch met de videocamera in de aanslag. Zo'n honderddertig maal, bij voorkeur vanaf een uur voor zonsopkomst en tot na zonsondergang wanneer het te donker wordt om nog goede beelden op te kunnen nemen.

Telkens drie uur achtereen, ruim twee jaar lang, verdeeld over alle seizoenen. Maar alleen als de wind goed staat: dat wil zeggen tegen mijn gezicht in blaast. Anders zouden ze me al van honderden meters afstand hebben kunnen ruiken, waardoor dit elegante wild zeker niet voor de lens gaat poseren. En als het dan eindelijk is gelukt zóveel wisselend beeldmateriaal opgenomen

te hebben dat er een documentaire van gemaakt kan worden die het verhaal verteld over niet alleen de leefgewoonten van reeën maar ook met de hoogtepunten en de gevaren die ze bedreigen, blijken al deze ontberingen zeer de moeite waard.

Maar daarmee is het verhaal niet af. Als je eenmaal zo intens bij de natuur betrokken bent geweest, raak je er steeds meer van bewust welke verantwoording de mens draagt voor die natuur. Het maakt je bescheidener. Alleen als we de dierenwereld en hun leefgebied respecteren en proberen op hun behoeften in te gaan, zullen wij in harmonie met elkaar kunnen samenleven.

Reeën beter leren kennen

Dit alles heeft me er toe doen besluiten de nieuwe landelijke cursus Reeënbeheer, gegeven door de Vereniging Het Reewild, te volgen. Niet met de bedoeling om zelf in dat beheer actief te worden, wel omdat mijn interesse voor deze dieren en de natuur in het algemeen alleen al door het 'aanzitten' sterk is toegenomen. Op de drie cursusavonden heb ik dan ook met veel aandacht getracht de (uitermate professionele) stortvloed aan wetenswaardigheden tot me te laten doordringen. Met de daar

Foto: R. Peltzer

Op jacht naar reeën

gemaakte aantekeningen, het cursusboek en de nodige aanvullende informatie heb ik voorlopig ruim voldoende gegevens om verder te studeren in deze boeiende materie.

Enige vrij vertaalde opmerkingen zo me die als 'leidraad' te binnen schieten:

Dankzij hun aanpassingsvermogen is het te verklaren dat reeën hun leefgebied in Nederland op grote schaal hebben weten uit te breiden. We kunnen deze wilde dieren tegenwoordig met enige moeite in alle provincies bespeuren. Toch zou het deze soort nog beter gaan, als wij beter begrijpen wat eigenlijk hun optimale levensomstandigheden zijn. En daar vervolgens dan ook de noodzakelijke maatregelen toe nemen. Want het feit dat ze zich hier zo goed hebben weten te handhaven – mede door het beheerplan – betekent zeker niet dat dit een vanzelfsprekende ontwikkeling is. Reeën zijn namelijk bijzonder stressgevoelig. Het is vooral de rust waaraan deze dieren in hun leefgebied behoefte hebben. Het zijn immers herkauwers, die zeker zes uur per etmaal nodig hebben om hun voedsel te verteren. En dan te weten dat Nederland één van de dichtst bevolkte landen ter wereld is! Uiteraard dient er voldoende dekking aanwezig te zijn, om zich in te kunnen verschuilen tegen de vele gevaren die ze bedreigen. Ook zal er in alle jaargetijden voldoende voedselaanbod moeten zijn, willen reeën de winter overleven. En wat dat betreft zijn ze bijzonder kieskeurig.

en weer is hij BETER

De nieuwe EL 42 verrekijker van SWAROVSKI

Horen we de naam Swarovski, dan denken we aan zeer hoge kwaliteit verrekijkers en richtkijkers voor de uitvoering van het faunabeheer en telescopen voor de vogel- en wildobservatie. Begin november presenteerde Swarovski de pers de nieuwe modellen van de populaire EL serie. Is aan de EL dan nog wat te verbeteren? Niet toch, zou je denken. Het tegendeel is waar. Hoe ze het voor elkaar weten te krijgen heeft te maken met technisch vernuft, diepgaande research, optische wetenschap, goed consumentengevoel, prima marketing, het juiste compromis en verfijnde productietechnieken. Het is een prestatie.

De nieuwe EL 42 Swarovision-serie heeft weer een scherper beeld door het gebruik van zogenaamde 'Field Flatteners' lenzen. Geen vertekeningen, een rechte lijn blijft een rechte lijn, ook aan de randen. Hoe je ook kijkt, het beeld blijft altijd zuiver. Nafocussen, dus nerveus aan het scherpstelwiel draaien is niet aan de orde. Dit scherpstelmechanisme heeft Swarovski weer beter weten te maken, een mechanisch kunststukje. We hebben gezien hoe het wordt gemaakt en in elkaar wordt gezet. Met uiterste precisie wordt met de hand het mechanisme ingebouwd en daarna gecontroleerd en weer gecontroleerd, doorgemeten en nog eens doorgemeten. Elke kijker die het pand verlaat moet voldoen aan een tolerantie die alleen met de hoogst verfijnde meetapparatuur als bijvoorbeeld laser mogelijk is. Het tolerantie bij de lenzen ligt op een niveau van boven 1 duizendste nanometer.

Het scherpstelwielje voelt lekker aan. Het loopt licht en spelingvrij. Gewoon makkelijk te bedienen. In twee omwentelingen stel je de scherpte in van oneindig tot op een afstand van slechts 1.5 meter. En dat is nog nooit eerder vertoond. Voor de jager is dit nu niet direct een toegevoegde waarde, maar voor de spotters van vlinders en kleine vogeltjes op 'macro' niveau daarentegen wel degelijk. Voor de jager is het leuk om het boomklevertje vanuit de hoogzit nu eens heel goed te bekijken. De individuele dioptrische correctie verstelling zit geïntegreerd, van +/-5 dpt, in het scherpstelwielje.

Fluoride houdende HD lenzen is nu de standaard voor het top-segment van verrekijkers, telescopen en richtkijkers. Geen vage kleurranden (kleurabberatie), dus

absoluut scherp tot en met de uiterste rand van het objectief. En dan die coatings. Daar worden de kleurweergave, beeldhelderheid en de transmissie (lichtdoorlatendheid) mee omhoog gekrikt. Swarobright, Swarotop en Swarodur, de drie toegepaste coatings zijn weer verbeterd. Maanden aan research, eigenlijk puur uitvindersschap, zijn er aan vooraf gegaan, voordat Swarovski ze goed genoeg vond om in de nieuwe EL 42 toe te passen.

Daar bovenop zijn het objectief en het oculair voorzien van de Swaroclean-coating. Deze coating

zorgt er voor dat vuil zich niet aan de lenzen hecht. Het schoonmaken wordt dan ook veel eenvoudiger en beschadigingen worden voorkomen.

Brildragers vinden in de EL 42 de beste kijker. Een groter oculair dan normaal. Individueel aanpasbare (tussen oog en oculair) draadoppen. De ergonomie van de EL is prettig. Hij ligt aangenaam in de hand, met één hand gaat net zo makkelijk als met twee. Ook met handschoenen aan is de EL prettig en makkelijk te bedienen. Hij is robuust. Hij is licht door de magnesium behuizing. De 8.5 x 42 weegt 795 gram en de 10 x 42 vijf gram meer.

Standaard wordt de nieuwe EL 42 geleverd met een snap-shot-adapter voor een kleine digitale fotocamera (dus een acht en een half of tien maal optische vergroting extra op je digitale camera), beschermkappen voor oculair en objectieven en daarbij een handige verstelbare 'lift-strap' draagriem.

De prijs: ja, het is geen goedkoop kijker-tje. Maar voor het segment in de markt, de top, een alleszins redelijke prijs: €2.260,- voor de 8.5 x 42 en €2.370,- voor de 10 x 42.

Eerste examen geslaagd

Op donderdag 19 en vrijdag 20 november hebben 75 kandidaten in het nationaal Jachtschietcentrum de Berkenhorst het eerste examen reeënbeheer afgelegd.

Om een verantwoorde en zorgvuldige manier van jagen op reeën te stimuleren heeft de Vereniging Het Reewild aan haar cursus reeënbeheer een examen verbonden. IPC groene ruimte uit Arnhem zorgt er voor dat het examen objectief afgenomen wordt en dat alleen mensen die aantonen over voldoende kennis en schietvaardigheid te beschikken het certificaat ontvangen.

Examen Reeënbeheer

Van Vereniging Het Reewild

Het examen bestaat uit een theoriedeel en een praktijkdeel. Het theoriedeel toetst of kandidaten voldoende kennis hebben van biologie, beheer, wetgeving en jacht. Het praktijkdeel bestaat uit een schietproef waarbij de kandidaten 3 schoten opgelegd op 100 meter moeten geven op een reebokschijf.

Om deel te kunnen nemen aan het examen hebben de deelnemers de cursus reeënbeheer van de vereniging gevolgd. Ook mensen die aan kunnen tonen dat ze in

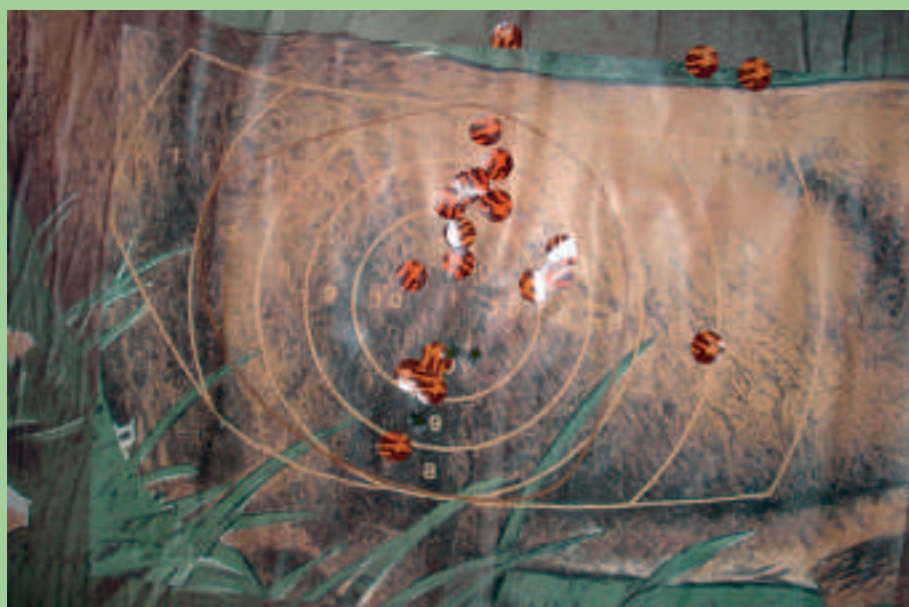
het verleden al eens een cursus bij de vereniging hebben gevolgd mogen examen doen. Voor deze laatste groep is de nieuwe lesmap van de cursus beschikbaar. Het slagingspercentage was hoog. Slechts een enkeling moet herexamen doen. Met de schietproef hadden veel deelnemers moeite. Een duidelijk signaal dat er veel meer geoefend moet worden voordat er op levende dieren geschoten wordt.

Het is dus verstandig om de schietproef op de prachtig vernieuwde Berkenhorst onder aanwezigheid van deskundige instructeurs een paar maal te oefenen alvorens examen te doen.

Het certificaat is een must voor iedere reeënjager en is een prima opstap naar de opleiding grofwildbeheer.

Hans Spek
Fauna coördinator
IPC groene ruimte

Door: Jan M. Smit

Kaliber en reeënbeheer

Wolfram Osgyan lijkt mij een fenomenaal goed schot. Hij heeft met zijn .22-250 meer dan duizend reeën geschoten, de meeste boven de 50 meter afstand en de resultaten zijn, volgens eigen zeggen, geweldig.

Hij zet wat kanttekeningen bij de wettelijke beperkingen die voor dit kaliber gelden wanneer plotseling ander wild dan ree opduikt. Zo zijn er gebieden in Duitsland waarvoor een nul-optie voor varkens geldt en dan zou een schot met het bovengenoemd kaliber, zeker tot en met overlopers, zeker ballistisch correct kunnen zijn, maar dat mag dan wettelijk niet. Ook zijn er gevallen bekend dat een schot op een hinde een keer mogelijk zou zijn en dan ben je verplicht om de vinger recht te houden met dit kaliber. Het is een goede reden om te overwegen, ook al heb je alleen maar een reeënjacht, toch een zwaarder kaliber te kiezen voor eventualiteiten. Hij pleit ervoor om aan de jager over te laten of hij of zij een al of niet goed en dodelijk schot met een bepaald kaliber zou willen afgeven, het gewicht van het te bejagen dier in aanmerking genomen.

Plaatsing van de kogel is belangrijker dan energie, dus het lijkt een zinnig voorstel. Wel dient men de grenzen te kennen voor de inzet van lichte wapens – jms.

Wild und Hund, 14/2009

Wolfram Osgyan laat vaak van zich horen. Nu vertelt hij over zijn ervaringen wat betreft de mogelijke vluchtafstanden en het afspringen van het ree na het schot, met zijn .22-250. Zo blijken de schottekens, die je in de meeste leerboeken tegenkomt, soms wel, maar ook vaak niet te kloppen en Wolfram geeft daar een aantal voorbeelden van. Eén van de belangrijkste eigenschappen die een jager zich eigen zou moeten maken is dat hij door het schot heen kan kijken en dat hij de kogelslag leert interpreteren, zodat achteraf met redelijke zekerheid vast te stellen is of het dier getroffen werd en op welke plaats.

Hij verhaalt dat het hem vaak is overkomen dat een ree nog tientallen meters kon vluchten voordat het neerging en dat

het soms best moeilijk is om nog voldoende zweet te vinden. Soms wordt een hond noodzakelijk, vooral indien je niet zeker bent of het bladschot was, maar heel vaak wordt het stuk binnen 50 meter van de aanschotplaats gevonden. Het praatje is niet waar, dat een getroffen ree altijd linksom vlucht. Evenals niet waar is dat het ree altijd op de inschotzijde zou neervallen.

Het ree zoekt bij de vlucht de dichtstbijzijnde dekking op. Staat het midden op een kaalslag, dan kan het zowel de ene

Vluchten de berg op gebeurt wel eens indien dat in sprong- of roedelverband gebeurt, de meeste vluchtafstanden zijn bergaf. O, ja, nog iets waar de meeste jagers misschien iets aan kunnen hebben: heb je een ree faliekant mis geschoten, dan kan het met hoge gestrekte lopers afspringen, zal af en toe even zekeren, schelden en dan verder trekken. Was het goed raak, dan is de vlucht meestal snel en in rechte lijn, zonder te zekeren en te schelden.

kant als de andere kant uit gaan, maar de voorkeur geniet de dekking waar het uit vandaan kwam. Osgyan beveelt aan altijd direct te grendelen voor een eventueel vangschot. Schoten op een sprong zijn eerder succesvol indien de beschoten dieren ter plaatse neervallen. Heeft het eerste dier nog een vluchtafstand nodig, dan volgt de rest meestal ook en de kansen zijn dan verkeken. Scheldt een dier uit een sprong na het eerste schot, dan worden vervolgschoten ook dubieus.

Nazook in moeilijke omstandigheden

Een aantal zaken bij een nazoek dienen in de gaten te worden gehouden. Vooral de wetenschap dat een stuk, misschien met een omweg, z'n eigen territorium weer op zal zoeken, verdient aandacht. Ulf Muuss geeft een voorbeeld van een bok met loperschot, die na een ronde van anderhalve kilometer op een paar honderd meter van de aanschotplaats alsnog een vangschot kon worden toegediend. Ook

van een geval van een lopershot dat te vroeg door achtereenvolgens drie honden werd nagezocht. Het dier wist toch aan die zware nazoek te ontkomen, maar werd een week later, zwaar ziek, door toevallige wandelaars gezien.

Een paar raadgevingen:

- door het schot heen kijken, registreren waar en hoe het stuk afspringt;
- zo mogelijk bij omhoogkomen direct een vangschot plaatsen, kan niet schelen waar;
- zwaar ziekgeschoten hoog gekomen wild niet direct nazoecken, kwartier wachten, alleen bij een duidelijk blad-schot en geringe vluchtafstand zelf nazoecken;
- valt de bok op het schot en komt weer hoog om meer dan 50 meter te vluchten: niet zelf nazoecken maar een zweethond inschakelen;
- aanschotplaats in alle rust goed onderzoeken en markeren;
- eventueel een bosvak dat het ree heeft aangenomen, met jagers afzetten; geen nazoek 's nachts of met een niet opgeleide hond.

In het algemeen geldt, dat de hondenbegeleider het vangschot geeft, of er moeten per nazoek duidelijke andere afspraken gemaakt worden.

Wild und Hund, 15/2009

Territoria

Andreas David verhaalt van de misverstanden die over de territoria van bokken verteld worden. Dat bokken 'territoriaal' leven kan met een korrel zout genomen worden, omdat een 'plaatsbok' het niet zo nauw neemt. Als territorium wordt wel eens aangemerkt het gebied waar ze zich wel eens ophouden of het in bepaalde tijden een 'verdedigend' gedrag tonen. Dat laatste zou het eigenlijke territorium moeten zijn, maar een groot deel van het jaar tolereert de bok ook daar sommige jaarlingen en andere soortgenoten. Het totale leefgebied is voor een bok veel groter dan het verdedigde territorium. Schattingen over dat leefgebied lopen uiteen van vijf (200 x 250 meter) tot 500 (dat is 2 x 2,5 km) hectare. Scheelt nogal wat! Het territorium dat sterker verdedigd wordt is afhankelijk van de kwaliteit

van het totale leefgebied, van de geslachtsverhouding en van de populatiedichtheid. Voor de meeste bokken geldt daarvoor een oppervlak van hooguit 30 hectare, 500 x 600 meter. De afpaling van

Foto: R. Peltzer

zo'n territorium heeft de langste tijd van het jaar geen prioriteit, maar kan al vóór het vegen beginnen. Na het vegen neemt de heftigheid van de verdediging toe, maar het werkelijke territorium is beduidend kleiner dan zijn leefgebied. Hooguit wordt dan nog een niet dominante spitsers getolereerd. Het totale leefgebied zal voor de bok duidelijk zijn, maar is door de jager nauwelijks te bepalen. Neuhaus verdeelt het territoriumgedrag in drie fasen:

1. slap gedrag vanaf de bronst tot aan het oplossen van de wintersprongen,
2. een nadrukkelijker aanwezigheid tot na het zetten van de kalveren,
3. een strijdbaar gedrag tot en met de bronst.

Over die derde fase zegt men wel dat:

a) de territoria van verschillende bokken elkaar niet zouden overlappen, b) dat het eenmaal ingenomen territorium van jaar

tot jaar precies gelijk zou zijn, c) dat dit eenmaal bepaalde territorium levenslang niet meer verlaten zou worden. Gevallen zijn bekend dat kort op elkaar in hetzelfde territorium drie kapitale bokken konden

worden geschoten, 'pacifisten', die elkaar dus niet agressief bejegenden en in het zelfde gebied verbleven. Kurt geeft bij zijn onderzoek aan, dat grensoverschrijdingen van territoria vaak voorkomen. Slechts een heel klein gedeelte, de kern van het 'verblijfgebied', zou dan driftig verdedigd worden, maar dit terreintje is dan maar klein, zelden groter dan 7 tot 10 hectare (circa 300 x 300 meter).

In de tweede helft van de bronst kunnen bokken het territorium verlaten indien zij daartoe 'verleid' worden door nog niet beslagen geiten, die ze gewaar worden of horen. Nadien keren zij weer terug van die uitstapjes, die echter wel twee tot drie kilometer kunnen zijn. Mocht ergens een te bemachtigen bok vastgesteld worden, dan loont het zeker de moeite om te blijven aanzitten in het leefgebied van die bok.

Het edelhert, zomer 2009

Edelherten in de duinen en op de wadden... Bas Worm geeft een overzicht van de bestaansmogelijkheden en van het historisch perspectief van herten in duingebieden. Het gaat dan om zowel damals edelherten en voor beide schijnt een bestaansmogelijkheid weggelegd te zijn. Voor de damherten was dat al duidelijk, in de Amsterdamse Waterleiding Duinen groeit de populatie tegen de klippen op en ook op Schouwen komen honderden dammen in het wild voor.

Over de aanwezigheid van edelherten moet de historie teruggaan tot de het einde van de zestiende eeuw, toen er nog redelijk herten 'zaten' in de buurt van Den Haag en verder noordelijk. Later, halverwege de zeventiende eeuw werden zelfs herten gesignaleerd in het noorden van Groningen.

Het lijkt er op dat duingebieden vroeger wel opgezocht werden en dat hier een duidelijke mogelijkheid ligt ook voor de Waddeneilanden, misschien met uitzondering van Vlieland, dat net wat aan de klein kant zou kunnen zijn met zijn 3500 hectare. Alterra voerde in 1994 een onderzoek uit naar de bestaansmogelijkheden voor het edelhert in het Nationaal

Park Zuid-Kennemerland. De conclusie was dat het voedselaanbod ruimte bood aan hertachtigen en dat dit zelfs betere vooruitzichten bood dan op de Veluwe!

Op Schiermonnikoog hebben een aantal deskundigen onlangs van gedachten gewisseld over de aanwezigheid van herten op de Wadden en de vooruitzichten leken goed. De aanwezigheid zou ook een bijzondere stimulans kunnen betekenen voor het toerisme, daar vele mensen nog altijd geïmponeerd raken door vooral het gedrag tijdens de bronst van de edelherten. Ze zouden ook een welkome aanvulling kunnen betekenen op de steeds verdergaande verruiging en bebossing van de duingebieden op de noordelijke eilanden. Een verder onderzoek zou nader besproken worden op een vervolgconferentie op Schiermonnikoog.

Mocht men tot de conclusie komen dat er reële bestaansmogelijkheden voor het edelhert bestaan, dan is misschien de overhaaste beslissing van LNV om de in de schoot geworpen tien edelherten op Terschelling met de meeste spoed te verwijderen, zonder voldoende afweging kunnen hebben plaatsgevonden.

Maar er zijn daar nog vier, dus wie weet...

jan1.smit@wxs.nl

Foto: R. Peltzer

Regionieus Overijssel en Flevoland

T/m eind februari 2010 organiseert de regio Overijssel en Flevoland het volgende:

zaterdag 9 januari 2010 bemant de regio een stand van de VHR op de nieuwjaarsreceptie van regio Midden Overijssel van de KNJV.

zaterdag 27 en zondag 28 februari is de regionale beheertentoonstelling. Plaats: Café-restaurant 'de Haverkamp', Stationsstraat 28 te Markelo (Tel.: 0547-371292).

Openingstijden respectievelijk van 10.00-18.00 uur en 10.00-17.00 uur. De zaterdagmiddag is vanaf 14.00 uur ingeruimd voor de Algemene Ledenvergadering.

De ingebrachte geweien kunnen zondag na 17.00 uur weer worden opgehaald.

Aanvulling op eerder artikel Jaap Dirkmaat

In het artikel over de Vereniging Nederlands Cultuurlandschap staat bij het hoofdstukje Criteria een uitspraak van Jaap Dirkmaat die niet correct is. Dat de windmolens in de Flevopolder te weinig en te dure stroom opwekken is een uitspraak van de schrijver van het artikel. Dirkmaat heeft gezegd dat qua landschappelijke schoonheid de Flevopolder niet meer is te redden vanwege de vele windmolens en dit wetende je de polder net zo goed helemaal vol kunt zetten met die dingen.

We hopen er altijd op. Maar het gebeurt meer niet dan wel. Krijgen we deze winter de Elfstedentocht? Zit er een witte Kerst in? Want als dat zo is, halen we de schaatsen uit het vet, de langlaufski's worden gewaxt en alles wat glijden kan gaat alvast achter in de auto. We zijn er altijd klaar voor. En anders maken we ons er klaar voor. We gaan met het fenomeen sneeuw en ijs om alsof het de allerlaatste keer is. Wat betekent het voor ons buitengebied wanneer we massaal er op uit-trekken. Drukte en fileproblemen kunnen we aan, dat regelen we wel. Boerenerven worden parkeerterreinen en koek en zopies verrijzen op normaal onbereikbare plekken. Voor onszelf zorgen we dus best. Hoe zit het met de zorg voor het ree en de andere wilde dieren. Wat het hele jaar niet mag, buiten de paden gaan in het bos en op de hei, vinden we bij sneeuw en ijs de normaalste zaak van de wereld. Vrijheid, op de lange ijzers of de lange latten door ongerepte natuur. Vinden wij leuk, maar vindt het wild dat ook leuk?

Opeens duiken in hun leefgebieden mensen op, niet een paar maar honderden, soms zelfs duizenden. En een lawaai dat ze maken, je wilt het niet geloven. Wanneer ijspret het rustgebied van reeën of andere dieren binnenkomt, vluchten de dieren naar rustiger oorden. Wanneer wintersport de habitat binnendringt, worden de dieren ernstig verstoord. Van de wet mag het niet en wij willen het eigenlijk ook niet. Maar dat gevoel van vrijheid, dat ergens zijn waar je anders nooit komt, dat zit in de weg.

Capreolus wil graag helderheid verschaffen. We hebben de meeste grote terreineigenaren van Nederland gevraagd wat hun beleid is voor de komende winter over het medegebruik van de terreinen voor ijspret en wintersport. Natuurmonumenten, Landschap Overijssel, Drents landschap en Staatsbosbeheer hebben geantwoord voor het sluiten van de redactie.

Overijssel: "Op de vraag of de recreant, indien sneeuw en ijs aan de orde zijn, wel van de paden af mag wijken, kan ik antwoorden dat dit lokaal verschilt. In relatief 'jonge' natuurterreinen zoals de Reggeherstelprojecten (waar sprake is van retentie in combinatie met natuurontwikkeling), wordt medegebruik van de meanders voor ijspret toegestaan. Ook de andere goed bereikbare plassen zoals het Lonkekermeer wordt schaatsen toegestaan. Ervaring leert dat mensen over het algemeen geconcentreerd langs de 'waterkant' verblijven of men bevindt zich op het ijs. Er is kennelijk geen behoefte om verder het terrein in te trekken. Het Landschap Overijssel staat niet toe, dus ook met sneeuw en ijs, dat mensen lopend over de heide of heischrale of met de auto het veld in gaan om bij een 'ver-

scholen meertje' in het natuurgebied te kunnen komen.

Met sleetje rijden of langlaufen buiten de paden hebben we nog geen ervaring. Maar toestemming om kris kras door de terreinen langlaufloipen uit te zetten zal niet gegeven worden. De dieren hebben daar last van. De dieren hebben in de eerste plaats hun vetreserves hard nodig. Verontrusting zal alleen maar leiden tot onnodige verbranding van die (soms) broodnodige vetten. Winterse routes door bijvoorbeeld heideterreinen laten lang hun sporen na in de vegetatie. Het spoor blijft lange tijd zichtbaar, ook nadat de sneeuw allang verdwenen is. We vrezen dan dat in andere seizoenen de mensen zich laten verleiden deze sporen te volgen. Onze boswachters hebben daar dan hun handen weer vol aan.

In de periode maart tot medio juli worden de openstellingregels strikt gehandhaafd (broedseizoen en reekalveren), dat mag duidelijk zijn. In de winterperiode laten we recreatief medegebruik zoals schaatsen op bevroren waterpartijen onder voorwaarden oogluikend toe".

Drenthe: Bij het Drents Landschap is er niet een apart beleid voor de periode dat er sneeuw of ijs ligt in de natuurterreinen. "Bij ons is het zo geregeld dat je mag wandelen op wegen en paden, niet daarbuiten. Er zijn enkele terreinen waar een ondergelopen heideveld of een aan de openbare weg gelegen ven gebruikt worden als ijsbaan. Vaak is het een streekeigen traditie die wij niet willen doorbreken. Onze toezichthouders staan het dan ook oogluikend toe. Op het achterlaten van vuilnis wordt wel streng gelet. Toestemming voor het plaatsen van lichtmasten

Foto: J. Hendriks

IJSPRET EN KOEK EN ZOPIE

wordt niet gegeven, hetzelfde geldt voor koek en zopie. Dieper onze terreinen in gaan is niet de bedoeling, onze ervaring is dat het ook niet gebeurt. Ervaring leert ons dat het wild weinig of geen last heeft van de winterse recreatiedruk en de ijspret. Wordt de druk hoog, te hoog, dan zorgt dat voor onrust. Afwijken van de wandelpaden zonder reden, en langlaufen is geen reden, wordt niet getolereerd.

We houden in de winter extra toezicht op loslopende honden.

Op twee leuke plaatsen vlakbij de dorpskernen helpen we de plaatselijke ijsclubs aan een ijsbaan. We pompen er een laagje water in. Lichtmasten zijn toegestaan. Deze twee plekken hebben de traditie van een ijsbaan, dat was al zo voordat het Drents Landschap eigenaar van de grond werd".

Natuurmonumenten: "Sneeuw en ijs geven een bijzondere beleving aan natuurbezoek. Als Natuurmonumenten willen we graag dat mensen ook in de winter van onze gebieden kunnen genieten, maar de regels blijven van kracht. Doordat bij sneeuw de paden vaak minder goed zichtbaar zijn, is de kans groter dat mensen van het pad af gaan. Dat gebeurt soms bewust of onbewust. Als er eenmaal

Gebruik van ons buitengebied bij sneeuw en ijs

een loopspoor is gevormd, wordt dat door volgende wandelaars het liefste gebruikt. Dat zien we vaak gebeuren in open terreinen met weinig obstakels; mensen gaan dan hun eigen weg zoeken en struinen. Dergelijke open gebieden zijn in deze tijden minder in trek bij dieren als schuil- en rustplaats. Toezichthouders van Natuurmonumenten houden in dergelijke situaties een extra oogje in het zeil, om te voorkomen dat er loopsporen ontstaan op plekken waar dat ongewenst is. Wat betreft ijsvorming ontstaat er een bijzondere situatie; er kan daar immers gewandeld en geschaatst worden op plekken waar dat anders niet mogelijk is. Die enkele keer dat er ijs ligt op meertjes in onze natuurgebieden moeten bezoekers daar in principe van kunnen genieten. Deze gebieden zijn dan ook tijdelijk opengesteld. Dat geldt uiteraard niet voor rustgebieden; toegangsregels, ongeacht sneeuw of ijzval, blijven daar van kracht. Soms trekt een natuurgebied bij ijsgang veel mensen op toegangswegen. In dat geval treffen we passende maatregelen om onoverzichtelijke en gevaarlijke situaties voor mens en dier te voorkomen.

Staatsbosbeheer: ligt er sneeuw en het terrein laat het toe, de boswachter weet dat uitstekend te beoordelen, zijn er natuurgebieden van SBB waar loipes worden gemaakt. En de loop van die loipes kunnen best wel iets van de bekende paden afwijken. Hoe ver we gaan om mensen dieper het gebied in te laten gaan hangt af van de situatie, de tijd van het jaar en hoe het daar met de wilddichtheid gesteld is. Door het rustgebied van het wild zal zeker geen loipe lopen. Het is maatwerk dat SBB voorstaat. Voor dichtgevroren vennen en meertjes geldt min of meer hetzelfde. Kun je er op schaatsen en wordt dat door de jaren heen al gedaan dan staat SBB dat toe. Laat niet onverlet dat de regels die voor dat gebied gelden normaal van kracht blijven. Reeën die in de buurt van zo'n ven leven kunnen die tijdelijke druk wel aan, is onze ervaring. Ze kruipen 300 meter verder de dekking in en bekijken van die afstand de ijspret van de mensen. Op dat moment zien ze de schaatsers absoluut niet als gevaar. Loslopende honden, dat is een gevaar, daar blijven de boswachters dan ook streng toezicht op houden.

Bedenk dat 70% van de nieuwe infectieziekten komen van wilde dieren. Alleen daarom al is het belangrijk om onverwachte sterfte van een wild dier te herkennen en te onderzoeken. Zo stelt Thijs Kuiken, hoogleraar vergelijkende pathologie aan het instituut voor Virologie van de Erasmus universiteit en voorzitter van de begeleiding commissie DWHC. Met meer kennis krijgen we ook meer inzicht en antwoorden voor onze maatschappelijke rol in de bescherming en beheer van wilde dieren populaties, in ziekten van onze huisdieren, in de rol van humane ziekten (neem de vogelpest virus) en het heeft een functie in de monitoring van milieuvervuiling. Onderzoek is dus het toverwoord, we willen meer weten. Het DWHC (Dutch Wildlife Health Centre) een gezamenlijk initiatief van de faculteit diergeneeskunde in Utrecht, het Instituut voor Virologie van het Erasmus Medisch Centrum Rotterdam en het Ministerie van LNV werd opgericht in 2002 en had haar vestiging in Rotterdam. In 2008 is het DWHC verplaatst naar het departement Pathologie van de Faculteit Diergeneeskunde in Utrecht en werd op 7 januari 2009 operationeel.

Onze gezondheid vraagt constant onze aandacht en gezien de relatie van ziekten bij dieren en ziekten bij mensen willen we ook weten hoe het gesteld is met de gezondheid van de wilde dieren. Al jaren werd daar aandacht aan geschonken, maar niet genoeg en niet alle aspecten kwamen aan bod. Er was en is behoefte aan één aanspreekpunt over vragen aangaande de gezondheid van wilde dieren en de problemen en mogelijk te verwachten problemen voor de volksgezondheid bij die dierziekten.

Wat staat ons te wachten? Dat weten we nog niet goed, daar willen we nu juist meer inzicht in krijgen. Feit is dat het aantal mensen op de aardbol in 30 jaar is verdubbeld van 3 miljard naar 6 miljard. De consumptie is zo ongeveer met hetzelfde percentage toegenomen en wetenschappers denken dat het aantal ziekten ook zo zal toenemen. En dat is best wel een beetje een angstgevend gedachte. In ieder geval iets wat serieus genomen moet worden en dus aandacht en onderzoek vraagt.

Om het wildbeheer in Nederland goed in kaart te brengen moet je overeenstemming hebben over de uitgangspunten. Een uitgangspunt is hier de natuurlijke situatie, het belangrijke ijkpunt. We weten niet wat normaal is, we weten niet wat een natuurlijke situatie is. Alles is gemaakt in Nederland, met mensenhandjes gecreëerd. Onderzoek helpt om een goed beeld te krijgen van wat normaal is en wat niet. Dus ook wanneer is iets alarmerend en wanneer niet.

Voorbeeld: je vind in een korte periode een paar dode dieren in een bepaald gebied. Eén van die dieren wordt onderzocht en blijkt dood te zijn gegaan aan een enge ziekte. Is dat alarmerend of niet? Bedenk daarbij dat onderzoek heeft aangetoond

Foto: R. Peltzer

dat je van 400 in een korte periode gestorven dieren in een bepaald gebied, je uiteindelijk maar 9 exemplaren terugvindt. Vind je dus een ree die bijvoorbeeld doodgegaan is aan tuberculose dan kun je er vergif op innemen dat er veel meer dieren zullen doodgaan aan die ziekte. En dat het vinden van één zo'n dier wel aandacht vraagt en voorzichtigheid geboden is.

Het DWHC roept hulp in. Zonder dode dieren is niets te onderzoeken. En wie begeeft zich in het buitengebied, wie kijkt naar wilde dieren, wie observeert en wie kan zien of een dier er normaal (door de bank genomen dus ook gezond) uitziet. Wie heeft de meeste kans en ziek dier tegen te komen. Juist ja, de jager, de faunabeheerder, de GP. Niet voor niets vraagt hoogleraar pathologie Andrea Gröne de hulp van de mannen en vrouwen in het veld. Op de boeiende bijeenkomst van 28 september in haar departement pathologie legt zij uit wat een ongewone

Het Dutch Wildlife Health Centre

roept hulp in van faunabeheerders

Foto: J. Hendriks

sterfte is. "Alles eigenlijk behalve dood door een kogel of een botsing met een auto." Natuurlijke sterfte zie je aan de buitenkant niet, daarvoor zal het dier opengesneden moeten worden. Ze vertelt wat zij graag willen wat wij met het gevonden karkas doen. En natuurlijk wat haar departement en het DWHC met het karkas gaan doen. Alles aan het dier wordt onderzocht, elke spier, elk orgaan gaat door de vingers en door de microscoop. Alles wordt geregistreerd. Data is belangrijk. De start begint bij de faunabeheerder. Wil hij zijn medewerking geven aan het DWHC en dat wil hij natuurlijk vult hij al het DWHC formulier in met de basale maar belangrijke vragen als diersoort, geslacht, mogelijke sterfdatum, gevonden, geschoten, toonde ziek, zijn er meerdere dode dieren waargenomen, het wildmerknnummer en heel belangrijk de plaats (lieft GPS coördinaten). Daarna zo snel mogelijk opbellen naar Utrecht en regelen dat het karkas wordt opgehaald.

DWHC is 7 dagen per week bereikbaar, ze haalt ook zeven dagen per week de karkassen op waar ook in Nederland. (het DWHC heeft een vergunning om dode dieren te mogen vervoeren) Het is wel de bedoeling dat het karkas in daarvoor bestemde plastic zakken wordt verpakt, dat indien het nog mogelijk is bloed wordt afgetapt, teken in een afsluitbaar doosje worden gestopt en elk onderdeel goed verpakt en gemerkt wordt. Deze verpakkingssets met plastic zakken, serumbuisjes en uitgebreide instructie, etc., kun je kosteloos bestellen bij het DWHC. Bel 030 - 253 31 95.

Foto: R. Peltzer

Zonder dode dieren is niets te onderzoeken

Iedereen wil vast zijn of haar medewerking geven. De DWHC is net begonnen en nog aan het inlopen. Logistiek zal zich best nog wel eens een onvolkomenheid voordoen. Het is een leerproces, elke keer wordt het verbeterd. Zo zou de registratie gekoppeld kunnen worden aan het prima functionerende faunaregistratiesysteem van NatuurNetwerk®, evenals aan het BOA-registratiesysteem.

De DWHC heeft de sympathie van de VHR, het initiatief wordt ondersteund. Er zijn genoeg redenen voor, zoals:

- door onderzoek en betere waarnemingen worden infecties of ziekten in populaties wilde dieren sneller opgemerkt
- sommige infecties en ziekten bij wilde dieren kunnen aan de mens worden overgedragen en andersom
- sommige infecties en ziekten bij wilde dieren kunnen aan gedomesticeerde dieren worden overgedragen en andersom
- gezondheidsstoornissen bij wilde dieren kunnen een aanwijzing zijn voor veranderingen in het milieu
- ziekten onder wilde dieren kunnen gevolgen hebben voor het welzijn van de dieren
- ziekten kunnen populaties in gevaar brengen en zelfs leiden tot uitroeiing van kleine populaties

Veiligheid van voedsel is een goede zaak. Allemaal willen wij weten dat er niets met onze karbonade, kipfiletje en mijn reebiefstukje aan de hand is. D'r komt al genoeg ellende op ons af, enge bacterietjes uit de tropen, apenmalaria, varkensvirussen uit Mexico, noem maar op. Voedsel hoort gezond te zijn, het moet ons sterken. Dus schoon en zonder dingen waar je ziek van wordt. Onze Europese Gemeenschap heeft richtlijnen uitgevaardigd hoe om te gaan met voedsel in de handel en transport. De EU gaat steeds uit van de bron. Waar komt het voedsel vandaan, wie verwerkt het, wie verhandelt het en aan wie wordt het verkocht. Een keten, een voedselloop, die de EU en wij dus moeten kunnen natrekken. Mocht er toch iets fout gaan met voedsel dan willen we weten waar dat voedsel vandaan komt en als we dat weten kunnen we ook passende maatregelen nemen. Indien dat nodig is natuurlijk. Iedereen begrijpt dat bij een uitbraak van varkenspest bijvoorbeeld er wel iets moet gebeuren. Dat vlees van besmette dieren mag niet de handel in, het mag nooit op uw bord komen.

Ten aanzien van wild, het meest eerlijke stukje biovlees, gaat de EU dus ook terug naar de bron. En dat is de jager. De jager bemachtigt het wild. Hij eet het zelf op of brengt het in de handel via de poelier. Alleen de jager heeft het stuk wild kunnen beoordelen, die heeft kunnen zien of het een gezond dier, gewond dier en ziek dier is geweest. Dat kan hij omdat hij daarvoor is opgeleid en er ervaring in heeft. Altijd al was het de jager die het wild de eerste beoordeling over het wild gaf. Was het ziek, zwak en ellendig dan stopte hij het onder de grond. Zag alles er goed uit en rook het fris dan was het geschikt voor de pan. Kleine poeliers maakten het wild schoon en verkochten het direct aan hun klanten. Maar waar nu precies de duif vandaan komt, de haas of de bout van het wildzwijn, uit welk veld? Daar kon de poelier geen antwoord op geven. Hoe groter de poelier hoe moeilijker het wordt. Met de komst van de GP (Gekwalificeerd Persoon) en de Verordeningen is daar een eind aan gekomen. De GP is altijd een jager, een man dus die weet hoe gezond wild er uit moet zien. Hij is opgeleid, heeft een cursus gelopen en heeft een examen gedaan om het eerste onderzoek te doen bij grof vrij wild en klein wild. Door aandachtige beoordeling van uiterlijk en ingewanden van het dier heeft hij geleerd het verschil te zien tussen gezond en ziek, goed en slecht, geschikt en ongeschikt. Gezond mag de handel in en ziek niet.

Inmiddels zijn er al ettelijke duizenden (tegen het einde van dit jaar zijn het er 4.400) jagers in Nederland GP geworden en er zullen er nog veel meer komen (elke jager moet GP zijn). Het GP fenomeen is een Europese maatregel, een Europese

Als dat zo was geweest had Frank Martini, gefaciliteerd door Hemker & Bekking Steenwijk, geen cursussen, seminaren voor het certificaat Kundigen Person (Duits voor Gekwalificeerd Persoon) gegeven. Gelukkig heeft hij dat wel om de lacune in de Europese regelgeving op te vullen. Veel Nederlanders gaan naar beheerjachten in Duitsland, velen hebben zelfs een eigen terrein in de Bonds Republiek. Wat voor Nederland geldt, geldt net zo goed voor Duitsland. Wil je wild verkopen of weggeven aan

ben dus de kennis in huis van de wetgeving, de vleesrijping, anatomie en fysiologie, jachtmethoden, beoordeling, ontweiden, hygiëne, vervoer en wildziekten. Hier vanuit gaande richt Martini zich vooral op de verschillen tussen Duitsland en Nederland en hoe werkt de procedure om in Duitsland geschoten wild mee te nemen naar Nederland. Dat zijn overigens niet zoveel verschillen.

Een lastige verplichting is dat Duitsland voorschrijft dat elk geschoten

schein nodig voor transport naar Nederland, maar diegene die graag een lekkere overloper voor de vriezer willen hebben, krijgen een probleem. Het Wildursprungsschein is geen probleem, die kan de daar aanwezige Kundigen Person zo uitschrijven en ondertekenen, maar die verplichte trichinekeuring is een probleem. Ook al snij je onmiddellijk de 100 gram spierweefsel uit het beest (in Duitsland snijden ze een ander stukje uit dan in Nederland) en zou je het dezelfde avond nog mogen aanbieden bij het

men ter toetsing van je kennis. In Duitsland en dus bij Frans Martini, is het voldoende om het hele verhaal, het college, gevolgd te hebben. Martini zorgt wel dat je bij de les blijft. Met vlammende betogen, heldere voorbeelden, uitstekend illustratief fotomateriaal en een stukje pathologie met echte organen, maakt hij van een voordracht een interactief seminar.

Iedereen gaat naar huis met het Certificaat Kundigen Person. Laat je bij de Jagdbehörde bij de Kreisverwaltung je verkregen

In Brussel zijn ze wat vergeten

Foto: Andy van Ommeren

Een paar regeltjes tekst had een hoop rompslomp kunnen voorkomen

Foto: J. Hendriks

Verordening. Is de Nederlandse GP dan ook erkend in Duitsland, Frankrijk of Oostenrijk? Nee dat is hij niet, dat zijn ze in Brussel even vergeten te regelen. Met een paar regeltjes tekst in de Verordening had Brussel het kunnen regelen en een hoop rompslomp kunnen voorkomen.

Bijvoorbeeld met de tekst: elke jager die in zijn eigen land is opgeleid voor GP conform de richtlijnen van de Europese Gemeenschap is erkend in alle lidstaten.

mensen die niets met de jachtdag te maken hebben dan kan dat alleen met de beoordeling van het wild door de Kundigen Person (GP). Hij alleen mag en moet het Wildursprungsschein invullen en ondertekenen. Met dit Wildursprungsschein (vergelijkbaar met onze formulieren Verklaring, eerste onderzoek vrij grof wild en Verklaring, eerste onderzoek klein wild) is het wild weer traceerbaar naar de bron en daar gaat het om, weet je nog. Alle cursisten, seminar deelnemers, van Frank Martini zijn Nederlands GP. Zij heb-

wildzwijn een trichinekeuring moet ondergaan, ook als het vlees voor eigen gebruik is of weggeven wordt aan iemand die behoort tot de jachtgroep.

Voorbeeld: op een zaterdag tijdens een bewegingsjacht in Duitsland worden een aantal wilde zwijnen en reeën geschoten. Aan het eind van de jachtdag vraagt de jachtleider wie interesse heeft in een stuk wild. Diegene die zich melden voor een ree hebben alleen het Wildursprungs-

Vetirinärlabor, dan is de uitslag op z'n vroegst op dinsdag te verwachten. In de tussentijd moet het corpus van het wildzwijn in de koeling van het jachtveld blijven. Dus op de zondagochtend het varken in de achterbak leggen en naar Nederland rijden kun je vergeten. Het mag niet! Aan jou hoe je daar mee omgaat.

De cursus in seminarvorm doet in één dag (4 à 5 uur) wat in Nederland in twee avonden wordt gedaan. In Nederland sluit je af met een multiple choice exa-

Zertifikat zien dan zal je in je Duitse Jachtakte een stempel krijgen die zegt dat je een erkend Kundigen Person bent. Het Zertifikat en dus de stempel is geldig in alle Bundes Länder van Duitsland.

In september heeft Frank Martini een drietal cursus/seminar gegeven bij Hemker & Bekking in Steenwijk. Hoogst waarschijnlijk komt er een vervolg.

Je kunt dit informeren bij: twello@hemker-bekking.nl

Redelijk wild.

Wilt u meer weten over de Touareg? Breng dan een bezoek aan de Volkswagen-dealer of kijk op www.volkswagen.nl.

Das Auto.

Brandstofverbruik Ø 9,9 – 15,7 L/100km (1L op 6,4 - 10,1 km). CO2 uitstoot Ø 243 - 375 g/km.

De Touareg is verkrijgbaar vanaf € 62.990,- inclusief BTW en BPM, exclusief verwijderingsbijdrage en kosten rijklaar maken. Getoonde afbeelding kan meeruitvoeringen bevatten. Wijzigingen en drukfouten voorbehouden.